

मी रो

(स्फुट कवितांचा संग्रह)

ग. ल. ठोकळ.

मीठभाकरी

(स्फुट कवितांचा संग्रह)

गजानन लक्ष्मण ठोकळ,
बी. ए. बी. टी.

प्रस्तावनालेखक

विठ्ठलराव दत्तात्रेय घाटे,
एम्. ए., बी. टी. टी. डी.

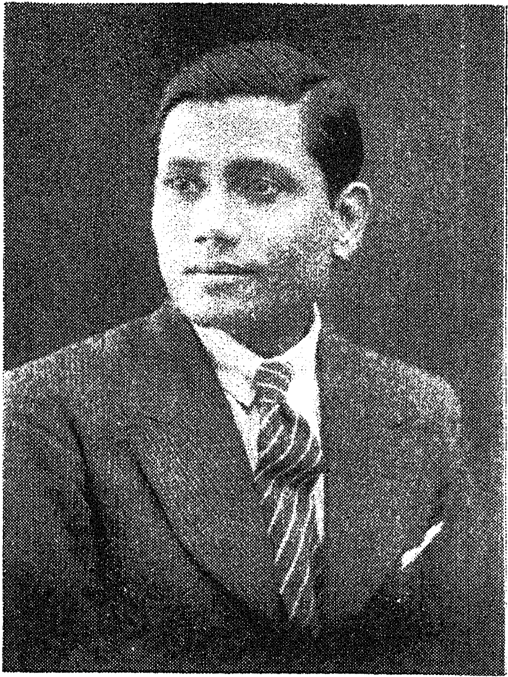
एप्रिल १९३८

किं. १ रु.

गजानन लक्ष्मण ठोकळ, बी. ए. बी. टी.
५६६ नारायण पेठ, पुणें नं. २.

मुद्रक:—
लक्ष्मण भाऊराव कोकाटे, हनुमान प्रेस,
३०० सदाशिव पेठ, पुणें २.

ग. ल. ठोकळ.

शिदोरी सोडण्यापूर्वीं—

सुमारें अकरा वर्षांपूर्वींची गोष्ट. श्री. घाटे नगरला येऊन नुकतेच नौकरीवर रुजूं झाले होते. त्यावेळीं मी पहिलीच लिहिलेली कविता घेऊन त्यांना भेटावयास गेलों. पहिल्या कवितेची नशा डोक्यांत भिरभीर करीत होती. दाखवली त्यांना ती कविता. माझ्या पहिल्या वहिल्या कवितेचें त्यांनीं बेसुमार कौतुक केलें. आणि त्यांच्याच हातून माझ्या ' मीठभाकरी 'चा घास तुम्हांला चारला जाण्याचा योग येत आहे, म्हणून माझ्या आनंदाला पारावार नाहीं.

रविकिरणमंडळ त्यावेळीं क्षितिजावरून नव्या तेजानें वर येत होतें. श्री. यशवंत यांचीं एक दोन जानपदगीतें वाचनांत आलीं होतीं. बाळपणचा बराचसा काळ खेड्यांत गेला असल्यानें, मराठी काव्यांतला हा अज्ञात कोपरा आक्रमण करण्याची माझ्या मनानें उचल केली. आंग्ल काव्याचें परिशीलन करूं लागल्यावर, बर्नस्नें माझ्या मनाची जी पकड घेतली ती कायमचीच. मराठी काव्यांत या काव्य प्रकाराचें स्थान कायम करण्यासाठीं, १९३३ सालीं मी अखिल महाराष्ट्रांतल्या आधुनिक मराठी कवींच्या जानपद गीतांचा प्रातिनिधिक संग्रह प्रसिद्ध केला. आणि माझ्या ' सुगी 'चें तुम्ही प्रेमानें स्वागत केलें.

आधुनिक तरुण कवींनीं प्रेमाची बजबजपुरी माजवली आहे, अशा तऱ्हेचे आक्षेप प्रत्यहीं ऐकूं येतात. एकाच चाकोरींतून जात असलेल्या कविता वाचावयास मिळाल्यामुळें असा आक्षेप घेणारे लोक दोषास पात्र ठरत नाहींत, आणि तारुण्याच्या उन्मादांतली सहजसुलभ भावना प्रेमगीतांखेरीज दुसरीकडे प्रस्फूर्त होत नसल्यामुळें कविवर्गावरही खापर फोडतां येत नाहीं. या पेंचांतून सुटण्यासाठीं माझ्यापुढें एकच मार्ग मोकळा होता. आणि तो म्हणजे समाजांतल्या नीतिबंधनांची फारशी पायमल्ली होऊं न देणारा वर-

गुती शृंगाराचा. या जगांत ज्या ज्या म्हणून गोड वस्तू आहेत, त्या सर्वांच्या उपमा यापूर्वीच प्रेमाला दिल्या गेल्या आहेत. मी म्हणतो कीं प्रेम हें जीवनांतलें मीठ आहे. साखरेवांचून मनुष्य कांहीं दिवस राहूं शकेल, पण मिठावांचून एक वेळच्या जेवणाला सुद्धां रुची नाहीं. मीठभाकरीच्या शिदो-रीची गांठ सोडल्यावर, तुमच्या हाताला पहिला घास जानपदगीतांच्या भाक-रीचा लागेल. आणि तोंडाला रुची येण्यासाठीं दुसऱ्या घासांत मिठाची पुरचुंडी ठेवली आहे.

माझे मित्र श्री. गोपीनाथ यांनीं एक जपानी काव्यप्रकार ' कणिका ' या नांवानें तुमच्यांपुढें ठेवला होता, हें तुमच्या स्मरणांत असेलच. त्यांनीं आप-ल्यासाठीं पांच ओळींचें बंधन घालून घेतले होते. वस्तुतः जपानी भाषेंत इतक्याच ओळी घेतल्या पाहिजेत असा निर्बंध नाहीं. ज्या कलाटणीमुळें सुनीत या काव्यप्रकाराला सौंदर्य व सौष्ठव प्राप्त झालें आहे त्या कलाटणीचा अवलंब व्यवस्थितपणें करतां यावा, म्हणून मी सहा ओळींचें बंधन घालून ' सुनीता ' लिहावयास सुरवात केली. ' सुनीत ' च्या धाकट्या बहिणीला ' सुनीता ' नाहीं म्हणावयाचें तर काय ? याशिवाय या सहा ओळींनीं आणखीं एक सोय झाली. कारण अजूनही यमकांचें पैंजण पायांत घातल्या-खेरीज मराठी कवितेला चांगल्या चालींत चालतां येत नाहीं. योग्य पार्श्व-भूमीसाठीं कणिकांतल्या तीन ओळी पुऱ्या पडत नसत. सुनीतांमधें पार्श्वभू-मीला चार ओळींची पैस जागा आहे. सहाव्या ओळींत कलाटणी येते, व पांचव्या ओळीचा उपयोग पार्श्वभूमि व कलाटणी यांमधें साखळी घालण्या-साठीं करायचा असतो. पहिल्या चार ओळींच्या धाग्यामधें मांडलेल्या कल्प-नेला शेवटच्या ओळींत रेशमी गांठ मारायला हवी. ओ हेन्रीच्या गोष्टी वाचीत असतांना, कोठल्याही गोष्टीचा शेवट वाचल्यावर वाचक ज्याप्रमाणें ठेंच लागल्याप्रमाणें चमकतो, तसाच प्रकार कांहीं अंशीं ' सुनीता ' ची शेवटची ओळ वाचल्यावर व्हावा, अशी अपेक्षा आहे. सुनीता चांगली कोणती हा कस पाहाण्यासाठीं, शेवटच्या दोन ओळी तळहातानें झांकून

पहिल्या चार ओळी वाचाव्यात. शेवट काय असेल याचा क्षणभर विचार करावा. आणि मग हात काढून त्या ओळी वाचाव्यात. कलाटणी जितकी अनपेक्षित तितकी सुनीता कसदार.

तसें पाहूं गेलें असतां कणिका धुंडायला समुद्रपर्यटण करण्याची कांहीं जरूरी नव्हती. संस्कृत वाङ्मयांतलीं चार ओळींचीं सुभाषितें वाचल्यानंतर, आपण जगाला वळसा घातला पण आहोंत पूर्वीच्याच जागेवर उभे, याची खात्री पटेल. थोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे 'सुनीत' चा गुलाब, व सुभाषितांची खडीसाखर यांपासून तयार झालेला 'सुनीता' हा गुलकंद आहे. तो कितपत रापला आहे हें पाहाण्याचें काम तुमचे आहे. माझ्या सुनीता वाचून कांहीं कवींनीं माझ्या तंत्राबरहुकूम या सहा ओळींचा काव्यप्रकार हाताळून पाहिला आहे. तो तुमच्या वाचनांत येईलच. त्यांना मी सुयश चिंतितो.

हा काव्यप्रकार एका दृष्टीनें फार सोयस्कर आहे. सध्यांच्या दुस्तर जीवन-कलह असलेल्या धावत्या पळत्या युगांत तुम्हांला मोठ्या कविता वाचायला सवड नाहीं, आणि कवींनाही लिहायला वेळ नाहीं. मोठी कविता लिहायची असल्यास तिला पूर्वतयारीची जरूर लागते. सुनीतेला तशी पूर्वतयारीची जरूर नाहीं. एखादी कल्पना डोक्यांत चमकल्याबरोबर अवघ्या दोन मिनिटांत देखील सुनीता तयार होऊं शकते. परंतु आकारानें लहान असलेला हा काव्यप्रकार किंमतीला कमी आहे असें मात्र समजूं नका. जोरदार कलाटणी असलेली सुनीता डोक्यांत विचार, व मनांत आनंद निःसंशय निर्माण करील. संयम हा ललितकलेचा आत्मा आहे. आणि संयम नाहीं म्हणजे सुनीता नाहीं.

मीटभाकरीचा तिसरा घास शिशुगीतें व राष्ट्रगीतें यांचा आहे. या भागांत गुजराथमधले सुप्रसिद्ध कवि श्री. ललितजी यांच्या दोन कवितांचे

अनुवाद आहेत. त्या कविता अनुवादित करण्याचें कामीं, व प्रसिद्धीसाठीं कवीची अनुमति मिळवून देण्यांत मला कोल्हापूरच्या श्री महाराणी ताराबाई टीचर्स कॉलेजचे प्रिन्सिपॉल गु. रा. रा. के. एस्. वकील यांची बहुमोल मदत झाली.

पुस्तक सजविण्यासाठीं, नगरचे सुप्रसिद्ध चित्रकार मि. डी. एस्. गलांडे, व पुण्याचे उदयोन्मुख चित्रलेखक मि. आर्. के. शिंदे यांनीं मला प्रेमानें हातभार लावला.

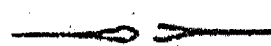
शेवटीं तुम्हांला हेंच सांगायचें कीं —

“ मीठभाकरी गरिबाची ध्या गोड करोनी तुम्ही ”

पाडवा.
१ एप्रिल १९३८.

—ग. ल. ठोकळ.

प्रस्तावना

चि. ग. ल. ठोकळ हे सुमारें अकरा बारा वर्षांपूर्वी आपली पहिली कविता घेऊन मला भेटण्यास आले होते. त्यांची ती पहिली कविता ऐकतांच त्यांच्यांत जिवंत प्रतिभा वास करीत आहे हें मी ताडलें, व त्यांना उत्तेजन दिलें. गेल्या अकरा वर्षें, त्यांच्या काव्यशक्तीचा विकास कसकसा होत गेला हें मी कौतुकानें व वत्सलभावानें पाहात आलों आहे. यामुळें परवां " माझ्या काव्यसंग्रहाला प्रस्तावना लिहाल काय ? " असें त्यांनीं विचारतांच मीं मोठ्या आनंदानें त्यांना संमति दिली.

ठोकळांनीं आपल्या संग्रहास ' मीठभाकरी ' असें अन्वर्थक नांव दिलें आहे. श्रीखंड, बासुंदी, किंवा कोरमा कबाब खाण्याची सवय झालेल्या रसिकांना पालट म्हणून ही मीठभाकर खात्रीनें रुचकर वाटेल. आमच्यामध्यें अलिकडेच जानपदगीतें रचण्याची प्रथा पडली. माझ्या पाहण्यांत आलेलीं बरींचशीं जानपदगीतें मला रुक्ष व कृत्रिम भासतात, शेतकरी किंवा त्यांचे जीवन हा नुसता विषय घेऊन भागत नाहीं. जानपद जीवन अंगांत मुरलेलें असलें पाहिजे. खेड्यांतील नानाविध व्यक्तिंशीं समरस होण्याइतकी सहानुभूति असावी लागते. सहानुभूति उत्पन्न होण्यास थोडीबहुत तरी जानपद जीवनाची अनुभूति असावी लागते. चि. ठोकळांचा जन्म खेड्यांत गेलेला आहे. त्यांच्या संवेदनशील मनावर नानाप्रकारच्या अनुभवाचे संस्कार झालेले आहेत.

त्यामुळें त्यांच्या काव्यांत एक प्रकारचा सरळपणा व जिवंतपणा दिसतो, व त्यामुळें ती वाचल्याबरोबर चटकन आवडते.

ठोकळांच्या मनांवर, गेल्या दहाबारा वर्षे लोकप्रियता संपादन केलेल्या तांबे, यशवंत, माधव ज्यूलियन यांच्या काव्यांचा किंचित् परिणाम झालेला दिसतो. त्यांचीं नाट्यगीतें तांब्यांच्या वळणावरचीं दिसतात, जानपदगीतांत यशवंताची ऐट, ठसका, व कल्पकता भासमान होते व मधून मधून माधव ज्यूलियनांचा उत्तान खेळाडुपणाहि दृग्गोचर होतो. असें असूनहि ठोकळांत स्वतःचा असा ठोकळपणा आहेच. हें असेंच असतें. संस्कारक्षम कवीच्या मनावर त्यानें वाचलेल्या नानाप्रकारच्या कवींच्या नानाविध कवितांतील भाव, कल्पना, रस यांचा परिणाम होत असतो. तो नुसताच काव्यपंक्ति रचणारा गवंडी असला तर हे भाव, कल्पकता व लकबा जशाच्या तशा त्याच्या काव्यांत स्पष्टपणें अवतरतात, व ते अठरा धान्याचें कोडबोळें होतें; पण तो ठोकळांसारखा प्रतिभासंपन्न कवि असला तर त्याच्या स्वतःच्या अनुभवांचे, भावनांचे, विचाराचे वांचलेल्या काव्यांशीं बेमालूम मिश्रण होवून त्याच्या हातून सुंदर व स्वतंत्र अशी कलाकृति निर्माण होते.

ठोकळ आपल्या कविता फार छान म्हणतात. गेयता व नाट्यपरता हे ठोकळांच्या काव्यांतले विशेष गुण आहेत. हे दोन गुण असणारी कविता सहसा रुक्ष किंवा क्लिष्ट असत नाहीं. ठोकळांची कविताहि या नियमास अपवाद नाहीं. ती सरळ, सुबोध आहे व तिच्यांत प्रसाद आहे. तिच्यांत यशवंतांची भरारी किंवा तांब्यांचा खोलपणा उत्कटतेनें दिसत नसला तरी प्रेमळपणा, क्वचित्प्रसंगीं अडदांडपणा व वैचित्र्य आणि गेयता यांमुळें ती रसिकांस आवडेल यांत शंका नाहीं. त्यांचा ' गरिबीचा पाहुणा '

चार अनेक मुलांना गुणगुणतांना मीं ऐकलें आहे. माझा विश्वास आहे कीं मीठभाकरी प्रसिद्ध झाल्यावर तिच्यांतील अनेक कविता रसिक गुण-गुणूं लागतील. ठोकळांचा काव्य संसार यशस्वी होवो एवढें चिंतून मी हे प्रास्तविक दोन शब्द पुरे करितों.

हिंदू कॉलनी, दादर, मुंबई
१० एप्रिल १९३८.

—**विठ्ठलराव घाटे.**

सुगी

जानपदगीतांचा पहिलाच प्रातिनिधिक संग्रह.

संग्राहक:— ग. ल. ठोकळ.

प्रस्तावनालेखक:— वि. स. खांडेकर.

किंमत १ रु.

वेंचक अभिप्राय:—

केसरी:— विशिष्ट विषयांवरील कवितांचा संग्रह या दृष्टीनें 'सुगी'चें स्थान मराठी काव्यांत वरचें आहे.

ज्ञानप्रकाश:— जानपदगीतांचा हा जो अल्प प्रसार आजपर्यंत झाला त्याचें बरेंचसे श्रेय श्रीयुत ग. ल. ठोकळ यांनाच आहे.

महाराष्ट्र:— आधुनिक कवितेचा एक रमणीय विशेष लोकांच्या निदर्शनाला आणणारा, अशा तऱ्हेचा उत्कृष्ट काव्यसंग्रह प्रकाशित केल्याबद्दल श्री. ठोकळ यांचे आम्ही अभिनंदन करितों.

प्रतिभा:— जानपदगीतांचा हा पहिलाच संग्रह प्रसिद्ध करून सर्व प्रकारें समृद्ध असलेल्या मराठी वाङ्मयाची एक मोठी उणीव श्री. ठोकळ यांनीं भरून काढली आहे, यांत शंका नाहीं. 'सुगी'च्या दुसऱ्या भागांतील अस्सल जानपदगीतें वाचणें, म्हणजे उसाच्या मळ्यांत जाऊन अमृततुल्य इक्षुरस आकण्ठ पिण्यासारखें, अगर जोंधळ्याच्या शेतांत जाऊन त्यांतील उंच ताटांतून निघणाऱ्या संगीताच्या, व त्यांतील विहंगमगीतांच्या जोडीला ऊन ऊन हुरडा खाण्यासारखें आहे. अंतर्बाह्य दृष्टीनें संग्रह करण्याजोगी ही 'सुगी' आहे.

वैनतेय:— या विशिष्ट दृष्टीनें हा संग्रह अभिनंदनीय तर आहेच, पण कलेच्या दृष्टीनें पाहिलें तरी तो सरस व सुंदर आहे, अशीच वाचकांची खात्री होईल. चंद्रशेखर, आनंद, देशपांडे व ठोकळ एवढ्यांच्याच कविता वाचून पाहिल्या तरी या संग्रहाची सरसता प्रत्ययाला येईल. या संग्रहाचें संपादन करून श्री. ठोकळ यांनीं मराठी काव्यवाङ्मयांत वैशिष्ट्ययुक्त भर घातली आहे.

पुस्तकें मिळण्याचें ठिकाण:— **परचुरे पुराणिक आणि मंडळी.**
माधवबाग, मुंबई.

अनुक्रम

कविता पृष्ठ

घास १ ला

जानपदगीतें

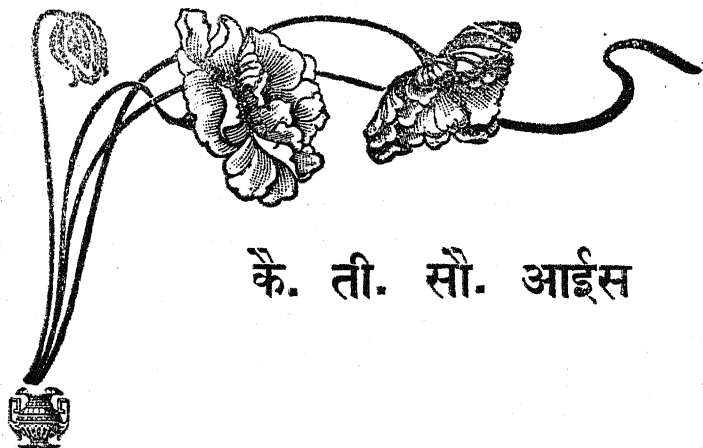
घास २ रा

कविता	प्रेमगीतें	पृष्ठ

घास ३ रा

शिशुगीतें, राष्ट्रगीतें, वगैरे.

कविता	पृष्ठ

कै. ती. सौ. आईस

मीठभाकरी

घास १ ला

जानपदगीतें

शेतकरी

(भूपाळी)

आकाशानें अपुला डोळा नाहिं अजुन उघडला
रामपहारीं अशा पहा हा शेतकरी चालला
साखरझोपेमधीं वेळ ही डोळे घोळायाची
शेतकऱ्याची बरीक घाई शेतावर जायची
जाडीभरडी वाकळ दिसते याच्या खांद्यावर
बोलत अपुल्या बैलांसंगें चालतसे भरभर
दिसतो हा अंगानें राकट, रंगानें सावळा
कमरेला खालतीं विळा, अन् वर गंधाचा टिळा;
पिळदार किती या पायाच्या पोटऱ्या
अंगावर यानें पेहरल्या लकतऱ्या
हा खेड्यावरला आडमुठा नांगऱ्या
घाम गाळुनी भिजवुन खातो हा अपुली भाकरी
मिळेल त्याच्यामधें मानतो समाधान अंतरीं.

पोट घेउनी हातावरती, किति करिती चाकरी
होउनिया लाचार किती हे फिरती रस्त्यावरी
थुंकी झेलुन भरती कोणी पोटाची खोंगळी
शेतकऱ्यानें परी न दिधला स्वतंत्रतेचा बळी
असतिल त्याच्या पुढ्यांत जेव्हां बैल आणि नांगर
धमक तयाची अशि कीं टाकिल उचकटुनी डोंगर

मीठभाकरी

पीक काढतो बारमहा हा राबुन शेतावरी
तरा खायला कळणाकोंडा, चिंध्या अंगावरी !
' ठेवलेस जर तूं औत तुझें बाजुला
घेतलीस जर तूं उसंत यंदा तुला
मग मिळेल जेव्हां कण न कुणा खायला
बसेल चिमटा, येइल तेव्हां सगळ्यांना समजुन
कीं देशाला तरणोपाय न शेतकऱ्यांवाचुन !'

घडोघडीं बदलती रूप त्या मेघांचा भरवसा
आणि त्यांतल्या पाण्याचाही कुणी धरावा कसा !
शेतकऱ्यानें वरती बघतां होती ढवळे फिके
भिजलेल्या रानावर पडती कोसळून सारखे
सावकार सारखा तयावर नांगी उचलुन धरी
सौख्य निरागस चिरावयाला लावितसे कातरी
सरकाराच्या साऱ्याचा गळफास भोंवती पडे
कर्जाच्या चिखलांत गळ्यापर्यंत बिचारा बुडे
या हालअपेष्टा दिसंदीस काढुनी
बायकामुलांसह हलाखींत राहुनी
जिव त्याच्या राहे गळ्यांत खोळंबुनी
शेतकरी घालतो तुम्हांला हांक जीव तो डुनी
हात द्यायला तयास नाहीं पुढें येत कां कुणी ?

२२ आगस्ट १९३१,
पुणतांबें.

कांदाभाकर

(सुनीत)

टेकाडावरुनी जरा सरकला मार्तंड उंचावरी
    कोणी शेतकरी, करी बसुनिया बांधावरी न्याहरी,
ओढा बाजुस वाहतो खळखळा वेढून त्याचा मळा
    तेथें तोंड धुवून स्वच्छ अपुलें, आला भरोनी चुळा,

ज्वारीची ढवळी सफेत अगदीं जाडीजुडी भाकरी
    गोळा तीवर तांबडा चटणिचा, तो बाळसूर्यापरी,
कांदा एक सुरेखसा बघुन तो फोडून धोंड्यावरी
    देवाचें मग नांव घेऊन तयें केली सुरूं न्याहरी;

सारी भाकर संपल्यावर उठे देऊनिया ढेकर
    प्याला तो मग ओंजळी घटघटा जाऊन ओढ्यावर
बैलांना चुचकारुनी मग धरी शेतामधें नांगर
    कष्टांचा उचली मजेंत अगदीं डोक्यावरी डोंगर.

पक्वान्नावर ताव मारुन कधीं संतोष ना वाटला
    ती जाडीभरडीच भाकर हवी खाण्यास आतां मला !

१४ डिसेंबर १९३२
    कोल्हापूर.

कष्ट आणि विश्रांति

(सुनीत)

तापे ऐन दुपार ही रखरखी, येती उन्हाच्या झळ्या
आंब्याच्या मधुनी क्वचीत हलती डोक्यावरी डाहळ्या,
सूर्याचे पडले किती कवडसे तोंडावरी रोखुनी
आहे शेतकरी तरी पहुडला झोपेमधें गुंगुनी ;
काळीमोर पहा कशीं पसरलीं चोहीकडे ढेकळें
देई ताणुन अंग त्यावर कसा हा मोकळेसाकळे
धोंडा एक उशास ठेवुन दिला, केली तयाची उशी
झोपेची तरि गच्च साखरमिठी याची सुटेना कशी !
सोडोनी पडदे हळूंच पडतो आम्ही पलंगावरी
जाते रात्र सरून पार अरधी, डोळा न लागे तरी,
गाद्या नी गिरद्या चिकार अगदीं, स्प्रिंगाहि देती हुशी
टोले मोजित सारखी बदलितो डोळे मिटोनी कुशी;
तो शेतें पिकवी स्वतः निथळत्या घामामधें नाहुनी
आम्ही हुश्श करून घाम पुसतो पंखा करीं घेउनी.

११ डिसेंबर १९३२, कोल्हापूर.

गुराख्याचा पोर

(शार्दूलविक्रीडित)

होते पाणकळ्यांतले दिवस ते धुंदाळलें अंबर
गेले आणिक ओघळून नुकते ते मोतियांचे सर
होती कातरवेळ, केविलपणें पाहे रवी खालतीं
मेघांच्या खिडकींतुनी किरण ते बाहेर डोकावती;

बुंध्याला तरुच्या उगाच अपुला होतों उभा टेकुनी
त्यानें वांचविलें मला सकल तो मारा शिरीं झेलुनी
पायाचे तळवे किती सुखवितें ओलावली हिर्वळ
होतीं सांडत डाहळ्यांतुन शिरीं मोतींफुलें निर्मळ;

झाली चिंब भिजून सृष्टि सगळी पाणीच चोहींकडे
देवा ! कल्पवरी असेंच असुं दे हें दृश्य डोळ्यांपुढें,
हंबारून गुरें घरां परतलीं, त्यांच्या जिवाचा गडी
पावा मंजुळ वाजवीत उतरे शेजारची टेकडी,

पाण्याला चुकवावयास इरलें डोईवरी नेटकें
त्याखालीं पटकूर, आणि कुडतें अंगामधीं फाटकें,
लंगोटी अपुली लहानच तया नेसावयाला बरी
बाल्यीं लाभत जी नवी तरतरी अंगांत खेळे पुरी;

वेळूची मुरली मुखांत धरली, खांद्यावरी कांबळ
काठी खेळतसे करीं, नयन ते लोलंगती चंचळ,
होते तांबुस कोवळे किरण ते देहावरी नाचत
खेळे हास्य मुखावरी, झिरपतें स्वर्गांतलें संगित !

गेला टेकडिच्या पल्याड निघुनी, ऐकू न ये बांसरी
गेला सूर्यहि डोंगरापलिकडे, अंधारलें अंबरीं,
गेलें अभ्र विरून पार, गगनीं झाली दिवेलागण
आणि नंतर मी घरा परतलों, तंद्रा मनीं लागुन.

* * * *

तो गोपाळ लहान, तीं वनगुरें, तें सृष्टिचें वैभव !
गेला पुष्कळ काळ लोटुन तरी, अद्यापि ये आठव,
आणी तो अलगूज मंजुळ घुमे अद्यापही अंतरीं
चिंतेची हृदयास कांचण बसे, ती दूर सारी करीं.

२६ जून १९२८
बेलापूर.

खेडवळ फूल

(पाडव-गज़ल)

केशराचे शिंपिले होते सडे पूर्वेकडे
कोंबडा शेजारच्या शेतामधोनी ओरडे

गारठा वाहे, निमालीं मेघखंडें अंबरीं
चोरकांटा हा थरारोनी उठे अंगावरी,

पायवाटेनें अशा वेळीं पहा ती चालली
रानशेण्या वेंचण्याला, बालिका खेड्यांतली;

खेळताहे मोकळें हांसूं हिच्या गालावरी
चोरट्या येती बटा भालावरी त्या सावरी

शामरंगाची फिकी तोंडावरी शोभे छवी
गोंदलेलें गोजिरें हिरवें हनूला शोभवी,

नेसली आहे जुनेरें, ही तऱ्हा खेड्यांतली
चांदरातीं चांदणी अभ्रांत अर्धी झाकली !

चालतांना गुणगुणे ही गातसे कांहींतरी
भास होतों नादवीतो कीं मुरारी बांसरी

मीठभाकरी

चाललें राईमधें कीं कोकिलेचें कूजन ?
गर्द कुंजांतून वायू कीं करीतो गुंजन ?

ही अवेळीं तारका आली कशाला खालतीं ?
रानदेवी कीं निघाली ही फिराया भोंवतीं ?

रम्यतेचें पीक आलें काय देहीं सोज्वळ ?
चाललें वोसंडुनी लावण्यगंगेचें जळ !

जंगलामाजीं फुलावें फूल ऐसें आगळें
कोणता देवाजिचा हेतू असावा नाकळे !

१३ जून १९२८
बेलापूर.

मायघर

(मुद्रिका)

तें पहा गावचें कूस दिसतसे पुढें
परतलों किती दिवसांनीं या माझ्या खेड्याकडे
फुलरलीं पिकें चहुंकडे हरबरा गहूं
पाहुनी बाळपण सारें लागलें मला आठवूं
फिरकती किती पांखरें शिवारांतुन
शिरशिरे हात फिरवाया भिरभीर पुन्हां गोफण
चरतात गुर, वाजती मधुर घंटिका
धारोष्ण दूध गाईचें प्यावया जीव हो भुका
हा झरा अडखळे जरा ठेच लागुनी
काढलें बाळपण सारें मी याच्यांतच डुंबुनी
निवडुंग पसरला पैस पाय पसरुन
वाटतें लाल हीं बोंडें खावींत पुन्हां चोरुन
चरतात मेंढरें तिथें उतरणीवरी
फिरवुनी भराभर बोटें मी घुमवूं कां बांसरी !
हें मारुतिचें देऊळ शिवेबाहिर
करुनिया नवस कितिवेळां वाटली खडीसाखर
हा हलतो डुलतो इथें जुना पिंपळ
सुरपारंब्या खेळाया करितात पाय सळसळ
ही जुनाट शाळा दिसे अजुनही खडी
खाउनी छड्या शिकलों मी या इथेंच बाराखडी

जसजसें लागलों शिकूं पुढें नंतर
तसतसें लागलें वाढूं आमुच्यांतलें अंतर
दमछकी होतसे अतां नौकरीमुळें
जन्मभूमिला भेटाया नाहींत पाय मोकळे
त्यांतल्यात्यांत कधिंमधीं लाभतां सुटी
येतोच इथें भुरकाया भाकरीसवें आमटी
भेटतात गांवांतलें जुने सोबती
बसुनीया करितो गोष्टी आम्हि शेकोटीभोंवती
कुणि प्रेमानें बोलवी हुळा खावया
' या गुऱ्हाळ खाया दादा ', करितसे कुणि गयावया
जाईल भराभर अशी सुटी संपुनी
नौकरी मान पकडोनी नेईल परत ओढुनी !

२९ डिसेंबर १९३२,
कोल्हापूर.

खळ्यावर

(चालः— कंगणिदार भर्जरी पिळाची)

दिवस कासराभर आला वर, चला खळ्यावऽर
झुणकाभाकर खाउन लौकर व्हारं तय्यार !
शेतामंदी पीक अवंदा आलं सोन्याचं
ताटाला जनु लोंबुं लागलं झुंबर मोत्याचं
शिवारांतला समदा उपटुन काढलाय् शाळू
पेंढ्या बांधुन गंज घातलं वावरांत वाळूं
कडब्याचा घातलाय् दुंडा खळ्याभोंवतालीं
निऱ्ही व्हायली पात जुपाची, मोडण बी झाली
करुनशान् शेजरं घातली खळ्यावरी पेर
हंगामाच्या दिसामधीं लइ व्हतों जीव जेर;
चला गड्यांनो ! बैल घेउनी जुपूं आज पात
सवंसांजचं येतिल दाणं अपुल्या हातांत
तिवड्याभवतीं जवा बैल ह्यो फिरतिल गरगरं
कणसांतुन मग भाइर येतिल दाणं भरभर
दोनपारचं बैल सोडुनी भाकर खाऊंया
सुटलं वारा, तवा गड्यांनो ! लागुं वावडाया
मदानांतला उडून जाइल मग समदा भूस
निरखळ खालीं राहिल ढवळी दाण्यांची रास
दिवस कासराभर आला वर, चला खळ्यावऽर
देवाजीचं नांव घेउनी चालूं भरभर.

८ आक्टोबर १९२९,
अकोलें.

गरिबीचा सौंसार

(चालः— तूं टाक चिरुन ही मान)

चल व्हतीस कां तैयार ?— करूं सौंसार

हीं औट बिघ्यांची शेती
जरि भरति न कणग्या पोतीं
तरि अपुल्या पोटापुरती
बघ जुमिन कशी ही काजळापरी दिसती काळीशार

चरतात बैल हे चाऱ्ही
कामाला अवखळ भारी
घे बघुन गुरं हीं सारीं
तूं सांजसकाळीं काढित जा ग या पवळीची धार

हें माझें झाप कुडाचें
वर छप्पर सरमाडाचें
कवडसे पडति दिवसाचे
पर यांतच येती झोंप सुखाची, हें माझं घरदार !

ही मडक्यांची उतरंड
तिन दगडांचे चुलखंड
सौंसार नीट हा मांड
मग तुझ्या हातच्या सैपाकाला झकास चव येणार !

मीठभाकरी

झोपण्यास खाट न मजला
ही वाकळ हतरायाला
कांहीं न पांघरायाला
पर घट्ट मिठीच्या उबाऱ्यामधीं हींव कसं शिरणार ?

हौस तुझी पुरवायाला
करिन मी जिवाचा काला
द्यायचो न तकलिफ तुजला
या दणगट माझ्या छातीवर तूं टाक रेलुनी भार

मी भणंग न्हाई अगदीं
धनदौलत माझी नगदी
घेतलीस पाहुन समदी
मग हुकुम द्यायला मालकीण तूं सांग कवा होणार ?

१८ सप्टेंबर १९३१,
पुणतांबें.

लक्षुमी

(मुद्रिका)

हें गच्च दाटलें पीक वावरामधीं
फुलवरा असा कणसांना तरतरला नव्हता कधीं
हंतरली भुइवर जशी हरळ लसलशी
जोगुनी डुबकण्या घेती खाचरांत गाईम्हशी
लागला फुटूं जोसांत गहूं हरबरा
हा मुबलक दाणागोटा सरणार न वरसाभरा;
करवलिचा धरुनी हात मारगेसरीं
चढलीस घराची माझ्या तूं प्रेमानें पायरी
उंबऱ्यावरी तूं पाय टाकल्यावर
साजरें गोजरें सारें लागलें दिसाया घर
उतरला जवा विहिरींत तुझा पोहरा
लगि तुडुंब भरली पाणी, लागतो निमा कासरा !
शेतांत हळदिचा हात खपूं लागला
लागलीच त्यांना आली सोन्याची पिवळी कळा,
मातींत तुझ्या अंगचीं टिपं ठिबकलीं
ही कणसें बघ मोत्यांच्या ओझ्यानें भारावलीं;
तूं आल्यापुन काइबी न पडलें कमी
संपलें दळिंदर माझें, उतरली घरीं लक्षुमी !

२ डिसेंबर १९३२,
कोल्हापूर.

मोटेवरलं गाणं

(केशवकरणी)

दिवस तापतो, डोईवरती अगिन् पाखडीतसे
शेत हे जसे तापले शिसे
वारा पडला, निऱ्ही चालली अंगाची काहली
समदी पैरण घामेजली
इरभळ मोटा वढूनशानी बैल टाकती कसे
उसासे भरभर भाते जसे !

ही मोट अली वर, खेंचूंद्या सौंदर
मग भरलं सारं थारोळं भरभर
दंडांतुन पाणी जाइल सर सर सर

भरत चाललं वाफं, आता लइ थोडं ऱ्हायलं
गड्यांनो ! उचला तर पावलं !

साफ नांगरुन शेत त्यावरी औतहि चालीवलं
जोंधळं मगशानी पेरलं
साबरफणिचं काटकुंपण सभोंवार घातलं
कुठं तर केकताड वाढलं

मीठभाकरी

होतां कोंबडसाद घालतो बैलांना दावण
चालते मोट तवापासुन

असं होतां येतिल कोंब कोवळे वरी
पोपटी दिसल मग शेत पाचुचेपरी
कोळपून करुया तण गवताचें दुरी

लहडतील ताटांना कणसे मग शाळूची जवा
देऊं देवाजीला दुवा !

घेऊन गोफण, करील राखण, बसून माचीवरी
आमची पोर लाडकी सरी

निंदुन टाकिल समदी हरळी टहाळ वंब्यांतली
जिवाची धनीण माझ्या भली

अन् सोन्यापवळ्या हो ! आपण असेच पाणी भरूं
मशागत उभ्या पिकांची करूं

या इकडे हिरवें शिवार सळसळ करी
त्या तकडे वंबी कवळे दाणे धरी
कलतील जराशी उनें अशा औसरीं

येतिल हुरडा खायाला मग खेड्यांतिल सोबती
बसतिल चिंचेच्या खालती !

मीठभाकरी

झगर पेटउन कणसं भाजूं, लागल हुरडा किती
खरपुस चटणीच्या संगतीं !

तुम्हालागुनी खाया देइन, बरका ठेउन सई
मायंदळ ताटं गुळचट लई

पल्याड माचीवरून आली हांक कुणाची पण—
शिदोरी शिरीं कारभारिण !

शिवळाट उतरतो खांद्यावरचं अतां
पाजतो पलिकडं पाणि पाट वाह्‌ता
या हिरव्या कुरणीं चरा, जिवाला जता

जातो आतां, भूक लागली, दोन घास जेवतो
तिच्यार्शी गोड शब्द बोलतो.

६ नोव्हेंबर १९२७,
नेवासें.

आंब्याच्या झाडाखालीं

(केशवकरणी)

दुपार आली ऐन भराला कहर उन्हाचा करी
कशाला जातिस आतां घरीं ?

भाकर घेउन येतांना तुज बघून माचीवरी
उतरलें शिवाळ मी लौकरी

आलीस थेट तूं या इठवर लांघुन
हे तोंड जाहलें लाल ऊन घेउन
हा ऊर खालवर होय धाप लागुन

असतिल आले फोड तरारुन नाजुक पायावरी
कशाला जातिस आतां घरीं ?

मीठभाकरी

मोटवणावर बसून सोडूं अणिलेली भाकरी
त्यातलं दोन घास घे तरी

वावरून ऐशी नकोस मागं फिरू
चल येकाम्होरी बसून जेवण करू
या इठं पघाया न्हाई चिटपाखरू

नंतर पाणी पियास जाऊ पल्याड ओढ्यावरी
कशाला जातीस आतां घरीं ?

तुझ्या हातचं तुझ्याचसंगं जेवण झाल्यावरी
यायची झोपेची शिरशिरीं

त्या आंब्याखालीं जाऊ मग संगतीं
मउमऊ हरळ ती झोपण्यास खालती
सांडते सावली थंडगार भोंवती

करील राखण, मोत्या भुंकुन आल्यागेल्यावरी
कशाला जातिस आतां घरीं ?

३१ मे १९३४,
नेवासें.

गरिबीचा पाहुणचार

(मुद्रिका)

या बसा पाव्हनं असं, रामराम घ्या !
कोनच्च्या तुम्ही गावाचं ? गाठुडं तिठं राहुद्या !

घोंगडी टाकली इठं, बसा तीवर
अनमान करु नका आता, हे समजा अपुलं घर

वाढूळ चालतां जनू, लई भागला
हे पगा काढलय् पाणी, आंघूळ कराया चला

आटपा बिगीनं जरा, ताट वाढलं
पाव्हनं चला या आता, हे पगा पिढं टाकलं

वाढली पगा ज्वारिची जाड भाकरी
निचितीनं जेवा आतां, जायचं न शेतावरी

लइ सुगरण मपली बरं कारभारिण
किति अपरुक झालं हाए हे कांद्याचं बेसन !

लसणीची चटणी उजून पगा वाढली
ती मधून तोंडी लावा, लागती तिखट चांगली

चापून अता होउद्या, करु नका कमी
मीठभाकरी गरिबाची घ्या गोड करोनी तुम्ही !
इकुत्यांत कसं उरकलं? हे नव्हं खरं !
आनखी येक चतकोरा घ्यायला पाहिजे बरं !

कां राव हात राखुनी असं जेवता ?
ए अगऽ वाढ की त्यांना, हां ब्येस जाहलं अता !

हो झालच आता उठा, चला भाइर
घ्या हातावरती पाणी, नी बसा पथारीवर

पाव्हनं नीट भिंतिला बसा टेकुनी
हे खांड घ्या सुपारीचं, द्या तोंडामधि टाकुनी

ही भरली चिलमीमधी तमाखू अहा
पेटली कशी पण नामी, झुरका तर घेउन पहा !

' जायचं ' काय म्हंगता ? झोप घ्या जरा
जाताल उद्या, का घाई ? छे, बेत नव्हं हा बरा !

भारीच तुम्ही हे बुवा, जायचंच का ?
तारीख चालली वाया, गरिबाचं ऐकू नका

शेवटी निघालात ना ? जपूनीच जा
गरिबाची ओळख ठेवा, या बरं, रामराम घ्या !

७ आक्टोबर १९२८,
अकोलें.

घरधनी

(केशवकरणी)

झांजड पडली, दिवस चालला घराकडं परतुनी
येइना अजुन कसा घरधनी ?

वावरातलं दिलं माळवं काढुन पाटीभर
घेउनी गेला डोईवर

वर चढला होता दिवस कासराभर
गेलाय् खाउनी तसा शिळी भाकर
माळवं आपलं वपुन टाकल्यावर

येइल त्याची आठ दिसांची मिठमिरची घेऊनी
येइना अजुन कसा घरधनी ?

मीठभाकरी

काम टाकलं उरकुन सारं दोनपारपोतुर
खायला उठलं नंतर घर

या जोगुन आल्या गाई रानांतुन
टळटळीत झाली बघा दिवेलागण
केधूळ उभी मी राहूं खोळंबुन ?

बाजाराचे लोक घरोघर आलेना परतुनी
येइना अजुन कसा घरधनी ?

डोईवरती वझं घेउनी लांब जायचं किती
ऊन वर, फुंफाटा खालती

येईल घरधनी भुकेजून तेथुन
जेवण्यास त्याला दुधभाकर वाढिन
मग देइन कांबळ खाटेवर टाकुन

दूर करिन मी शीण तिकडचा हातपाय चेपुनी
येइना अजुन कसा घरधनी ?

७ एप्रिल १९३२,
घोडनदी.

तुझ्याबिगर

(चालः— मला मुंबईला जायचं)

अक्षि येड्यावाणी—तुझ्याबिगर झालों ग राणी !

राहुन राहुन लई
तुझि होती सई
जिव झाला गडे किलवाणी
जातो शेतावर
काम व्हयना पर
तुटना ग डोळ्याचं पाणी
अता चटणीभाकर
कोण तुझ्याबिगर
येइल शेतांत घेउनशानी ?
शेतावरुन जवा
घरिं यावं तवा
कोण म्हणून दाविल गाणीं ?
गोड गोड बोलुन
शीणभाग हरुन
टाकायाला न्हाई ग कोणी;
तुझ्याबिगर तण
सांग निंदिल कोण ?
झालि पिकाची ग धुळधाणी !
जिव पस्तावला
कारमारणी तुला
अग माहेरिं धाडुनशानी !

१७ सप्टेंबर १९२९, अकोलें.

पावसा !

(अक्रूर

ही भुई कशी ठाक कोरडी पडली
पावसा उतर ना खालीं !

हा पाणकळा सरुन चालला सारा
नग जाउं असा परभारा

कां राग असा गरिबावरतीं केला ?
जिकिरीस जीव हा आला

भिजवली गुदस्ता वाडी
पर कसूर केलिस थोडी
न्हायली न वैरण काडी

कशि जनावरं जगतिल पेस्तरसालीं ?
पावसा उतर ना खालीं !

कां शिपकारा निसता मारून जाशी ?
ठेवशी अम्हांस उपाशी

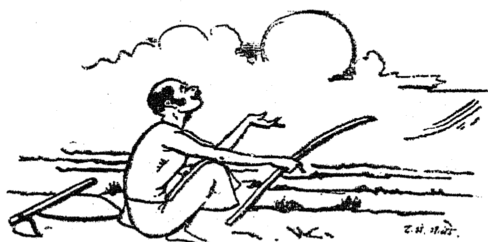
जर यंदा बी पुरं न पडलं पाणी
सावकार लादिल गोणी

मीठभाकरी

लाऊन हात कर्माला
मग रोजगार करण्याला
लागल जावं ममईला

न्हाईल इठं एकलीच घरवाली
पावसा उतर ना खालीं !

३१ ऑगस्ट १९३१,
पुणतांबें.

जात्यावरलं गाणं

(ओवी)

झुंजूमुंजू झालं, सुकदेव वर आला
पहाटचं वारं कसं झोंबतं अंगाला

परसांत माझ्या आरवतंय कोंबडं
लई वक्त झाला, आता फुटलं तांबडं

केधुळ वढत्ये बाई जातं घरघर
पारुसं ग काम माझं पळंडं वरभर

देवळींत जळे पणती ग मिणमीण
भळभळ गळे पीठ कसं जात्यांतून;

अवंदाचं साल, न्हाई आलं पीकपाणी
दूरदेशीं गेला बाई माझा घरधनी

दूरदेशीं गेला मला एकली टाकून
तिठं न्हाई त्येला जीव लावायाला कोन;

राया डोळ्यामंदी तुझ्या मोतीयाचं पाणी
राया तुझा रंग जवसाच्या फुलावाणी

मीठभाकरी

तुझ्या डोईवर अशी पागूट कुसंबी
  तुझं वठ बाई जशी फुलली डाळिंबी

राया तुझं दात जसं धुतलं तांदूळ
  तुझ्यासाठीं मला जनूं भरलया खूळ

तुझ्याविगर रे ! मला घासही जाईना
  तुझ्याविगर रे ! मला पाणीही घोटेना

तुला आवडतो हुळा भुजून ठीवला
  कसं करूं बाई ? सम्दा वाळून चालला,

कवाशिक याल माझ्या कुडींतल्या जीवा ?
  कवाशिक याल माझ्या देवाच्या बी देवा ?

७ ऑक्टोबर १९२८,
अकोलें.

||||

सावकारी पाश

(सारंगीवाला)

गरिबांच्या पालनकर्त्या देवा लौकर धाउन येई !

संपला संसार सारा
नाहिं कोणाचा निवारा
या अफाट दुनियेच्या पाठीवर मजला कोणिच नाहीं

ना मिळे खायास रोटी
पेटला अंगार पोटीं
लोंबतात चिंध्या अंगावरती, डोळे उघडुन पाही

छान काळीभोर शेती
मालकी माझीच होती
या इकडे खळखळ ओढा वाहे, तिकडे अंबेराई !

राहण्याला चंद्रमौळी
झोपडी होती निराळी
वर्षाचा दाणागोटा होता पुरवित काळी आई

शेत, घर, संसार, गोते
सर्व कांहीं ठीक होते
बेचिराख झाले सगळे देवा ! सावकारिच्या पायीं

मीठभाकरी

पीक नव्हते एक साली
पावसानें पाठ केली
उंबरठा चढलो मग वाण्याचा, आणिले पैसे कांहीं

पीक आलें पुढिल साली
त्याच वेळीं फेड केली
ते खंडोगणती दाणे देउन केली मी भरपाई

पण कळेना काय झालें
सावकारी दूत आले
नशिबाचे चक्कर फिरलें, सरली वडिलांची पुण्याई !

शेत गेले, घरहि गेले
सर्व कांहीं जप्त झाले
ती जोडी खिल्लारी बैलांची, आणिक दुभत्या गाई

वाणिदादा ! तूं अम्हाला
लाविले देशोधडीला
मज भणंग केले रस्त्यावरला, खाण्याची टंचाई !

कां अम्हाला ठोकरीलें ?
सांग आम्ही काय केलें ?
कां भरल्या संसाराचे केले तुकडे राई राई ?

३० आक्टोबर १९२८,
अकोलें.

मजूर

(राजहंस)

तांबडेंहि फुटलें नव्हतें जुंपलों तोंच कामाला
पळ उसंत नाहिं मिळाली माथ्यावर दिवसहि आला
मातीच्या वाहुन पाट्या मानेचा कांटा ढळला
नाहीं भाकरपोटाला
पाणीहि नसे प्यायाला
व्याकूळ जीव हा झाला
पोटाला पडला ताण — डोळ्यांत सांचलें प्राण;
हे जिणें असे मजुरांचे बैलावाणी राबावें
लागतां भूक पोटाला मातीचे घास गिळावे
कंठाला कोरड पडतां अश्रूंचें पाणी प्यावें
सारखें उन्हातान्हांत
राबणें असे नशिबांत
मग झाल्यावरती रात
मातींत अंग टाकावें — गारठ्यामधें झोपावें;
कुचराई कांहीं नसतां बोलणीं तडातड मिळती
पेकटांत बसती लाथा चाबूक फडाफड उडती
लागून उन्हाच्या झळया रक्ताचे ओघळ सुकती
पोटाची वितभर खांच
भरण्या अर्धीमुर्धीच
हा गुलामगिरिचा जाच
का तो अम्हां भोगावा — सोडीव यातुनी देवा ! ;

मीठभाकरी

झोपडी पडाया झाली मोडकी शेरवाशांची
छे, भांडींकुंडीं कुठली ? उतरंड आंत मडक्यांची
कोपऱ्यांत लाकुडफाटा ती चूल तीन दगडांची
मालकीण माझी गोड
तळहातावरला फोड
प्रेमाला नव्हती जोड
पण हाय ! कोपला देव, — आडवें पडे दुर्दैव !
संसार असा गरिबीचा चालवितां शिणुनी गेली
सारखी राबराबून ती अंथुरणाला खिळली
त्यांत पिते अंगावरती लाडकी बाळ सोनुकली
आणुनिया औषधपाणी
वांचेल जिवाची राणी
पण ढीग डोंगरावाणी
उचलून टाकले पार — तर मिळतिल दिडक्या चार;
एक पसाभरही दाणे गाडग्यांत शिल्लक नाहीं
अब्रू झांकाया पुरतें अंगावर चिरगुट नाहीं
तान्हुली भुकेजे तिजला वाटीभर दूधहि नाहीं
चालवूं कसा संसार ?
रातंदिस चिंता फार
जाहलों अती बेजार
हा जीव कसा कंठावा ? — सोडीव यांतुनी देवा !

२८ ऑगस्ट १९२७.
अकोलें.

भिकारीण

(अक्रूर)

मज दीनेची कींव येउंद्या कांहीं
घाला हो भिक्षा माई !
हें ऊन किती कडक तापतें बाई
अंगाची फुटते लाही
या तीन दिसांपासुन खाया कांहीं
शीतही मिळालें नाहीं
मी कितीतरी फिरलें दारोदार
घेउनी कडेवर पोर
कंठांत गुंतले प्राण
जाहला जीव हैराण
भीक मागण्याला त्राण
कांहींच बरें आतां उरलें नाहीं
घाला हो भिक्षा माई !
ज्या दिवशीं हें कुंकू माझें पुसलें
मज अभाळ उघडें पडलें !
दों महिन्यांचें सवें घेउनी बाळ
वणवणलें रानोमाळ

मी आजवरी वांचविलें बाळाला
चिंचेचा खाउन पाला
पण अतां फुटेना पान्हा
वांचवा लाडका तान्हा
देखवे न याची दैना
तिळ तीळ तुटे माझें काळिज बाई
घाला हो भिक्षा माई !
दों दिवसांचा शिळा वाळला तुकडा
चालेल अम्हाला वाढा
तो चाउनिया बाळाला भरवीन
मांडीवर मग निजवीन
कां माई हो ! अशा लाविता दार ?
नाहिं मी पुन्हां येणार,
बाळा ! चल पुढतीं जाऊं
केविलवाणें नच पाहूं
हा मुकाच घे तुज खाऊ
चल भीक अतां आपण मागायाला
देवाच्या जाऊं वराला.

६ ऑगस्ट १९२८,
अकोलें.

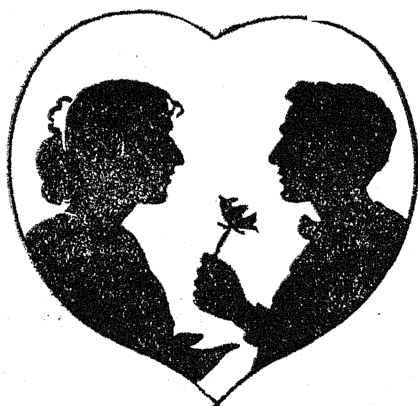
मूठभर दाणे

(चालः— संशय कां मनिं आला ?)

घाला मुठभर दाणे !
सणवाराला दार उजवितो आंब्याच्या ढगळीनें
रोज झाडते अंगण ओटा घरवाली नेमानें
टाकित असतों तुमच्यायेथें केरसुणी महिन्यानें
आडाला कासरा हवा तर, देतो मी निकडीनें
चिंध्यापांध्या द्या मज, फिरतो मी उघड्या अंगानें
गोड धोड जर केलें तर, मज ठेवा उष्टीं पानें
शिळा नि पाका भाकरतुकडा फेकुं नका रस्त्यानें
कुटक्यासाठीं कच्चींबच्चीं बघती केविलवाणे
नका थांबवूं रखडत मजला, भुजती पाय उन्हानें
भलें करिल देवाजी तुमचे, टाका दुरुनी दाणे !

११ सप्टेंबर १९३१,
पुणतांबें.

प्रेमगीतें

मीठभाकरी

घास २ रा.

अर्धांगी

(चाल:-- सुरेख संगम किती)

(एखाद्या सुसंस्कृत व रोमँटिक अविवाहित तरुणाला जर, ' तुला कशी बायको हवी ? ' असें विचारलें तर तो म्हणेल--)

जणु भूवर उतरे शशी
मिळावी मज अर्धांगी अशी !

तनु नाजुक अति कोवळी
जणु मदनानें निर्मिली
ओतुनी फुलांच्या मुशी

गोरटी असावी अती
जणु फुल्ल धमक केकती
कीं लिंबाची रसरशी

तनु सडपातळ गोमटी
जणु वेताची कामटी
उलटली नसावी विशी

मीठभाकरी

बोलण्यामधीं कोकिळा
जणु टाकि सुधेच्या चुळा
एकतार घुमते जशी

लाघवी असावी सखी
आणखी फार बोलकी
जणु बाल्य घेतसे हुशी

माहिती असाव्या कला
विणकामहि यावें तिला
घरकाम कराया खुशी

जशि रूपानें देखणी
तशि विनयशील नी गुणी
झटुनीया सुखविल मशी

हा प्रपंच साधायला
हातभार लावुन मला
उजळवील अपुली कुशी.

२४ आक्टोबर १९३१,
पुणतांबें.

रेशमाची गांठ

(कोकिळा)

किती बघावी वाट—
अशी ग ऽ किती बघावी वाट ?
बाळपणाचा काळ आपुला
खेळीमेळिंत सरुनी गेला
लुटुपुटिचा संसार संपला
घरकुल मांडुन केला आपण भातुकलीचा थाट
खेळामधलें नातें अपुलें
वाऱ्यावरती विरुनी गेलें
किल्ले वाळूचे कोसळले
दैवानें घेतलें हिसकुनी पक्वान्नाचें ताट
लवल्या जों डोळ्याच्या पातीं
अक्षदा तुझ्या पडल्या माथीं
बघुन तुला दुसऱ्याच्या हातीं
सुटलों तुटल्या वावडीपरी जगामधें मोकाट
धनसंपत भोंवती घनंतर
किती भेटल्या मुलीहि नंतर
लालचावलें परी न अंतर
तुफान दरियावरी भडकलें तारूं हें मस्नाट !

मीठभाकरी

कांहिंच आशा नव्हती बाकी
कंठित होतों दिवस हलाखी
मधेंच आलें कळुन मला कीं—
पुसून कुंकू तुझें जाहलें ढवळें शिंपित ललाट

तुजवर हा पडलेला घाला
बघुन बसे हिसका हृदयाला
परि मी खोटें सांगु कशाला
लवचिक आशा मनांत शिरली परतुन पाठोपाठ

चैत्रपालवी गालांवरली
तिची न तांबुसता ओसरली
अजुन दिसे कांती लवथवली
एकलीच कां आयुष्याचा चढसी डोंगरघाट ?

प्रेम मजवरी नाहीं म्हणुनी
सांग बरें मज शपथ घेउनी
चल तर लवकर हा कर धरुनी
पाप न याच्यामधें, ठेविली धर्मानें पळवाट

फुलासारखें ठेविन तुजला
फोड जणूं तळहातावरला
सुरवात करूं संसाराला
तुझ्या नि माझ्या जीवांची चल बांधूं रेशिमगांठ !

२७ ऑगस्ट १९३१, पुणतांबें.

सासरीं

(चालः— माशि बोलुं नको रे गोविंदा)

पडलीस लेक धनिकाची मज गरिबाच्या घरीं
बंगला तुझ्या माहेरीं
आंतला थाट सरदारी
या इथें शेणमातीचें घर साधें सासरीं
पातळें तेथ जरतारी
रेशमी ब्लाउझें भारी
मिळतील इथें खादीचीं तुज वस्त्रें पांढरीं
दागिने अंगभर तेथें
विसरुनी जाइ पहिलें तें
भागेल ना तुझें येथें मंगळसूत्रावरी ?
फिरण्यास तिथें मोटारी
झुलतात माणसें दारीं
लागेल करावी येथें तुज सेवाचाकरी

मीठभाकरी

आकाश उमलते वेळीं
उरकुनी सडारांगोळी
खोवुनी पदर कामाला लागत जा लौकरी.

झाडून सारवुन सारें
उरकून चूलपोतेरें
लागतील तुज थापाव्या ज्वारीच्या भाकरी

धवडका इथें कामाचा
दिनभरी उपस पाण्याचा
करुनिया नदीवर ये जा, आणित जा घागरी

बोललें तुला जर कोणी
तर घेइ निमुट ऐकोनी
बिलकूल नये ओलांडू वडिलांची पायरी

वर हेंच मानुनी राहीं
विभवांत खरें सुख नाहीं
गरिबींतच कळुनी येई प्रेमाची माधुरी.

२२ एप्रिल १९३४,
नेवासें.

तूं

(सुनीत)

तूं माझी हरिणी, खरोखर तुझें डोळे टपोरे तसे
चित्ताच्या कुरणामधें विहरसी निःशंक तूं राजसे !
गोरा रंग तुझा, मनोहर गती, तूं राजहंसी खरी
वेसी डुंबण सारखी हृदयिंच्या बेफाट पाण्यावरी;

भारी मंजुळ लाडके तव गळा, तूं गोडवी कोकिळा
केला मी तुजला बहाल पुरता माझ्या मनाचा मळा;
तुझ्याठायिं प्रशांत तेज विलसे, ताराच गे तूं खरी
माझ्या अंतरिंच्या अफाट गगनीं तेजाळसी तूं पुरी;

अंगीं यौवन तूझिया बहरलें, झेलाच तूं कारिमरी
भारी सात्विक तूं, जणूं तुळशिची हेलावती मंजिरी;
पाडाचें फळ तूं, तुझ्या निथळतें लावण्य अंगांतुनी
तूं ओली हिरवी सुरेख हरळी, तूं नम्रतेची खनी;

प्रेमाचें मनिं चांदणें फुलविसी, तूं अक्षयी पौणिमा
तूं माझी सहधर्मिणी, तुजपुढें नाहीं जगाची तमा !

२५ ऑगस्ट १९२९,
अकोलें.

---

* बदामची राणी

(सुनीत)

रागानें भिवया जरा उचलुनी माझ्याकडे पाहशी
खालीं घालुन मान, गप्प बसतो होऊन कासाविशी;
एखादी उठली अठी जर तुझ्या गोऱ्या कपाळावरी
माझें काळिज हें लगेच उडुनी वाजे घड्याळापरी;

ओठाच्या कुलुपांतुनी जर तुझें बाहेर आलें हसूं
येतो स्वर्ग नजीक, शींव मजला लागे तयाची दिसूं;
एखादा अनमोल शब्द जर तूं माझ्याकडे टाकला
माझा जीव जणूं सुखांत भिजतो, ऐसेंच वाटे मला;

काळे कुंतल गुंतवून मजला तूं टाकले बांधुन
खेळे अंचळ वायुनें, हलतसे त्याच्यासवें हें मन;
प्रेमाचा गळ लावुनी हृदय हें काबीज केलें पुरें
राणीच्या हुकुमाविना न मुळिंही माझें सुकाणूं फिरे;

राणी लाल बदाम तूं, हुकुम तो झाला म्हणोनी तर
एक्का इस्पिकचा असून मजला केलेस हातीं सर !

५ मे १९३६,
पुणें.

* Queen of Heart.

शरणचिठी

(कोकिळा)

राग तुझा हा सोड
लाडके ! राग तुझा हा सोड

उणें बोललों तुज कांहितरी
रागाची येउनी तिरिमिरी
लगेच गेलिस तूं माहेरीं
होउन गेला महिना, आता जिवास लागे ओढ

बरीच केली तूंही चुरचुर
चढला मजला पुरुशाचा भर
म्हटलें ' जाऊंद्या गेली तर '
परंतु आता वाटे व्हावी आपुल्यांत तडजोड

अपसुख येशिल आपण होउन
स्वस्थ राहिलों असेंच वाटुन
परंतु आता मी कंटाळुन
' शरणचिठी ' धाडतो तुला ही, उरलि न दुसरी तोड

चहा पिण्याचें मनांत येतां
स्टो नच येई मज पेटवितां
सामानाचा नसतो पत्ता
आणि चहा तो हॉटेलांतिल मुळीं न लागे गोड

नको डबा हा खाणावळिचा
अगदिंच आला वीट तयाचा
प्रयत्न करिता स्वैपाकाचा
बेबनाव होउनी चुलीशीं, कितीक आले फोड

वादळ होउन खवळे सागर
परि स्थिरस्थावर होई लौकर
फुटे न कां तुज अजुनी पाझर ?
गच्च बांधलों गेल्यावर ही उगाच कां घरसोड ?

पत्र मिळाल्यावर घाई कर
बिस्तरा तुझा आवर सावर
गाठुन गाडी येई सत्वर
स्टेशनवर घ्यायाला येतो, नको करूं हिरमोड !

८ एप्रिल १९३६,
पुणें.

तिच्याविषयीं

(मंदारमाला)

आटोपुनी रोजचा कामधंदा, निघावें घरीं ओढणी लागुनी
वाटेकडे पाहतांना दिसावी उभी रोज दारांत ओठंगुनी
काढून घ्यावी करीं कोट टोपी, बघावें जरा गोडसें हांसुनी
वाफाळ पेला चहाचा करावा, तिनें तोंच स्टो पेटवोनी क्षणीं;

गालांतलें गोड हांसू तिचें तें, बिजेचें जणूं कोवळें चांदणें
द्यावा सदा कान ज्याला असें ते खडीसाखरेसारखें बोलणें
डौलांत खाडीमधें पोहणाऱ्या पडावापरी तें तिचें चालणें
रेखीव चित्रापरी नाक डोळे, विधीनें कशाला न केलें उणें !

हातांमधें बांगड्या मोरपंखी, कपाळीं खुले कुंकवाची चिरी
साध्यासुध्याची तिला हौस भारी, अलंकार थोडेच अंगावरी
देई करोनी स्मृती अमृताची, तिच्या हातची आमटी भाकरी
लावण्यलक्ष्मी जणूं वावरे ती अशा माझिया चंद्रमौळी घरीं;

वेणीफणी आटपोनी सकाळीं, बसावें सखीनें चुलीच्यापुढें
स्वैपाकपाणी वगैरे करोनी, म्हणावें, 'चला आटपा ना गडे!'
बंबांतलें काढुनी ऊन पाणी, तिथें ठेवुनी साबणाची डबी
टॉवेल घेऊन हातीं रहावी, निऱ्या धोतराच्या करोनी उभी;

होतांच आंघोळ विंघोळ माझी, करावें झणीं पाटपाणी तिनें
मारीत माझ्यासवें गोड वाता, किती आग्रहाचें तिचें वाढणें,
जेवून झाल्यावरी, छानपैकीं करावा तिनें राजवर्खी विडा
घेऊनिया तो, अळेनें वळेनें करावा तिचा गाल मी तांबडा;

गुडीसवें गोड चाळा करावा, तिनें मान टेकून वक्षस्तटीं
श्वासांतली गोडवी धुंदता ती, जणूं दर्वळे चंदनाची उटी,
कोटावरी एक खोवून द्यावें, तिनें फूल वेणींतलें काढुनी
अस्मादिकांनीं हफीसांत जावें, पुन्हां एकदां गाल उष्टावुनी;

वाऱ्यावरी हिंडतो जीव आतां, तिची याद हो राहुनी राहुनी
माहेरला चालती जाहली ती, सहा मंथरांची रजा घेउनी;
कुंडीमधें आमुच्या प्रीतिच्या या नवा कोवळा कोंब आला वरी
आणील ती संगतीं खेळण्याला नवें गोजिरें बाळ माझ्या घरीं.

१४ मे १९३१,
अहमदनगर.

तिचें पत्र

(मुद्रिका)

'श्री. ग ऽ ळ ऽ ठोकळ,' असें नांव घेउनी
दारांतुन पोष्टमनानें पाकीट दिलें झोकुनी

हें बारिक तिरपें खास तिचें अक्षर
फोडुनी म्हणुन घाईनें काढलें पत्र बाहिर

घेउनी वहीचें एक पान फाडुनी
त्यावरी दिसे लिहिलेलें पत्र हें कारकोरुनी

हा प्रथम दिसे 'श्रीराम,' वार, नी मिती
'सेवेस प्राणनाथांच्या' मायना असे खालतीं

त्यापुढला मजकुर गोड किती हा बरें !
वाचल्यावरी फणसाचे लागतील फिक्कट गरे

ही लाडिक भाषा भिडे हृदीं जाउनी
बोलते जणूं माझ्याशीं लाजेंत शब्द घोळुनी

हा शेवट केला तिनें किती लाघवी
' चरणांची दासी ' सांगा अधिकार कसा चालवी ?

मी लिहिलें होतें, ' पत्र टाक लौकर '
तरि उशीर तिजला झाला धाडण्यास हें उत्तर

जलदिनें पत्र तरि तिनें लिहावें कसें
धवडका घरीं कामाचा, आणखी खूप माणसें !

सापडे सवड एवढी तिला कोठुनी
म्हणुन ती जागुनी रात्रीं लिहितसे पत्र चोरुनी

लिहितांना कोठें जरी खुट्ट वाजलें
तरि असेल हें घाईनें चोळींत तिनें ठेविलें

हें मिठास पत्रा ! तुझें नशिब चांगलें
तूं तिच्या हृदयिंचे ठोके देउनी कान ऐकिलें !

२९ सप्टेंबर १९३१,
पुणतांबें.

कांटा

(गज़ल-मदालसा)

संक्रांतिच्या दिवशीं मला हलवा दिला तूं घाडुनी
सांभाळुनी हा ठेविला, थोडाच त्यांतिल खाउनी,
एकांत वेळीं जेधवां येतेस तूं माझ्या मनीं
मी पाहतों याच्याकडे, ट्रंकेंतुनी हा काढुनी;

रात्रीं अवेळीं जागुनी, तूं शेगडी शिलगाउनी
पाकामधें तिळ घोळुनी, केलास हा जिव लावुनी,
मग रेशमी पिशवीमधें अलगेच याला घालुनी
पत्ता वरी लिहुनी दिला पोष्टामधें तूं टाकुनी;

दाणे किती हे पांढरे बगळ्याचिया पंखापरी !
पावित्र्य कां हृदिंचें तुझ्या प्रतिबिंबलें यांच्यावरी
आणीक या हलव्यामधें दिसतात दाणे केशरी
प्रीती तुझी पघळून कां ओसंडली यांच्यावरी ?

हलव्यास या सखये तुझे कर लागले कितिदां तरी
चढला म्हणूनिच का बरें कांटा असा यांच्यावरी ?

१ ऑक्टोबर १९३१,
पुणतांबें.

स्वातीचे थेंब

(कोकिळा)

करुनी यातायात
पातलों आज तुझ्या दारांत !

उतरलों न जों मी बोटींतुन
तोंच समजलें हें परिवर्तन
गिळुन टाकलें मूग, जिरविली आग आंतल्या आंत

दिवस रुपेरी आतां येतिल
हा आशेचा उतरुन अंमल
दिसूं लागलें भकास भवतीं, झाली वाताहात

गांव तुझें हें मज कळल्यावर
आलों झरझर, कापुन अंतर
बघुन घ्यावया तुज डोळाभर, कोराया हृदयांत

भीऽमाकरी

आलिस बाहिर चाहुल ऐकुन
मजला पाहुन गेलिस चमकुन
जणूं लागली केळ हलाया सुटतां झंझावात !

एक वेळचा पाहुन प्रियकर
नको भयानें कांपूं थरथर
जहर न आलों कालवावया तुझिया संसारांत

अंगावरलीं अहेवलेणीं
फुलली पिवळी जणुं फुलराणी
अशीच सांडो तुझ्या शिरावर सौख्याची बरसात !

ही शेवटली भेट आपुली
निघालोंच हा परत पावलीं
बोल शब्द एखादा आतां, अडवुं नको ओठांत

अभ्र तरळतें तव नयनावर
पुसूं नको ते अश्रूंचे सर
थेंब स्वातिचे असेच माझ्या पडूं देत हातांत !

१६ एप्रिल १९३६,
पुणें.

शोध

(वसंत- गज़ल)

समुद्राच्या निळ्याकाळ्या जळाखालीं रहासी कां ?
तळींच्या दाट वेलींना धरोनी घेसि कां झोका ?
करोनी शिंपले मोतीं तुझ्या ओच्यामधें गोळा
गळा घालायला कां गे तयांच्या गुंफिसी माळा ?
तुझ्या कंठांतुनी येती, तिथें कां गोडशी गाणीं ?
तयांनीं हालते कां गे समुद्राचें निळें पाणी ?
जयांचा रंग सोनेरी, कमा ज्यांची फुलावाणी
अशा त्या नागकन्यांची जहाली काय तूं राणी ?
सखे आहेस तूं कोठें ? मनीं घोटाळती शंका,
समुद्राच्या निळ्याकाळ्या जळाखालीं रहासी कां ?

× × ×

अभाळाच्या महालीं कां सखे जासी रहायला ?
तुला पाहून आला ना सखे गे राग चंद्राला ?
ढगांची रेशमी शय्या करोनी झोंपसी कां गे ?
विजेचे पंख लावोनी भरारी घेसि कां वेगें ?
फुलें गुंफून तारांचीं शशीच्या शुभ्र किरणांनीं
तयांची घालिसी कां गे तुझ्या केसांवरी वेणी ?
कराया स्नान घेसी कां बुडी आकाशगंगेंत ?
मृगाशीं खेळसी किंवा गडे तूं चंद्रलोकांत ?
तुझ्यावांचून हा झाला जिवाचा पानपाचोळा
अभाळाच्या महालीं कां सखे जासी रहायाला ?

२४ सप्टेंबर १९२९, अकोलें.

उशीर

(चालः- वैशाखमास वासंतिक)

सावळतीवरुन दिवस लागला ढळूं
सांगितली वेळ पहा लागली टळूं।

उतरुनी उनें अभाळ लाल जाहलें
चिवचिवाट पक्षी हे करित चालले
गाईंचे कळप घरा लागले वळूं

वावरांत गच्च पिकें डोल डोलती
कणसांवर किरणें हीं नाच नाचती
झुळुझुळुनी वारा हा विलगतो हळूं

विसरलें न जागा मी, हाच तो झरा
हाच तरू सांगितला तूंच प्रियकरा
स्मरणानें पदर ज़रा लागला चळूं

"देवदर्शनास" असें सांगुनी घरीं
मैत्रिणीस चुकवियलें मी परोपरी
मुळिं न दिलें कोणाला कांहिंही कळूं

भीतभाकरी

झाहले अधीर अती भेटण्या तुला
पुसटही न दिसशी कां अजुन तूं मला
इवलासा वेळ तुला कां नये मिळूं ?

या निर्जन जागेवर मीच एकली
टाकिल अंधार अता गडद सावली
भीतीनें लागतसे धीर डळमळूं

येशिल तूं खास, असे खातरी मला
बघण्याला अंत असा वेळ लाविला
उशिर लावुनी उगीच मज नको छळूं !

२६ मे १९२४, नेवासें.

अनुनय

(चाल :—वैशाखमास

का निबोल आज मशीं राहिला प्रिया
ही कठोरता धरिली सांग कासया ?

शब्दही न बोलला दुपारपासुनी
बैसलात पुस्तकांत तोंड घालुनी
जीव तोडुनी करिते मी गयावया

एकदां न डोळे वर करुन पाहिलें
गोड हास्य दिसणें मग कुठुन आपुलें
मुलुखाचा राग कधीं जायचा लया ?

सांग काय हातुन या जाहला गुन्हा
मज सुनाव शिक्षा पण राग सोड ना
वागणूक ही हृदया खुपशिते सुया

होता कां आज चहा गोड जाहला ?
आपुल्या मनास काय नाहिं उतरला ?
तरि मी करिते मुठींत जीव धरुनिया

वरण जाहले होते काय आळणी ?
नव्हती कां भाजीला नीट फोडणी ?
तांदळांत होते कां कोंदरू सया ?

होता मी शानदार लाविला विडा
रंगलाहि होता तो जर्द तांबडा
होता कां जास्त चुना लागला तया ?

येत अती काकुळती आपुल्यापुढें
रागाचा शब्द तरी ऐकुंद्या गडे !
दासीची नाहिं तुम्हां येत कां दया ?

अमुची इतुकीही पर्वाच नाहिं ना
जळलें तें पुस्तकही दूर होइना
जीवाची किति माझ्या करितसा रया ?

× × ×

झणक्यानें उठुन तिनें काय पाहिलें
होते पतिराज बुकाआड झोंपले
नव्हते पण कोणी फोटोच घ्यावया ! ! !

१८ ऑगस्ट १९३१, पुणतांबें.

एकटी

(चालः— दृष्ट हिला लागली)

तुझ्यावीण हिंपुटी
सख्या ! मी राहुं कशी एकटी ?
गोड गोड मज वचनें देउन
निघून गेला आपण येथुन
किती तरी दिन गेले लोटुन
पत्रही न शेवटीं
झुंजुरकें दिसतांच उठावें
काम पारुसें उरकुन घ्यावें
नंतर पाणोठ्यावर जावें
घागर घेउन कटीं
सडणें, निसणें, झाडसारवण
कामांतच दिन जातो संपुन
वाढविते ही पाणी घालुन
परसांतिल रोपटीं
पडते जेव्हां खाटेवरती
आठवणींना येते भरती
दिसूं लागते डोळ्यांपुढतीं
यष्टी तव गोरटी
नको नको हें जिणें वाटतें
अळें बळें मी घास लोटिते
कसा बसा हा काळ कंठिते
पाहुन तव अंगठी

छातीवर दु:खांचे डोंगर
झेपुन धरतां खचली कंबर
तुझ्यावांचुनी जीव खरोखर
आला मेटाकुटी
नांव तुझें घेतांच मनोहर
डोळ्यांतुन ये पाणी दरदर
पेटली सख्या हृदयीं खडतर
विरहाची आगटी
वाट किती मी पाहूं अपुली ?
माया कां हो पातळ केली ?
ओकी ओकी मजला झाली
ही अपुली खोपटी
जीव वाहिला तुझ्याच पायीं
विलंब लावूं नकोस कांहीं
राया केव्हां संपणार ही—
अपुली ताटातुटी ?
घाम केधवा येउन पुसशिल ?
विडा प्रीतिचा केव्हां घेशिल ?
केव्हां करशिल गोष्टी गुलगुल
गळ्यास मारुन मिठी ?

२२ जुलै १९२९,
अकोलें.

तुझ्याखातर

(चाल:— घट भरे प्रवाहीं)

किति फिरूं सख्या मी तुजकरितां ?
हा विटून गेला जिव पुरता !

बावरलेल्या हरिणीवाणी
वणवण फिरलें रानोरानीं
जुमानिलें नच पाउसपाणी
किति वलांडिल्या डोंगर सरिता !

सर्वस्वावर पाणी ओतुन
संसाराला काडी लावुन
आलें धावत मी तुजमागुन
तरि न कां भरवसा ये धरिता ?

हृदयाला या कीड लागली
नजर कशी अंधारुन गेली
पायांची तर चाळण झाली
जिव उहाळला फिरतां फिरतां

मी हरळी, तूं सुंदर कुंदा
मी फांदी, आणिक तूं बुंधा
मज शेवंतीच्या निशिगंधा !
किति तुझी आठवूं सुंदरता ?

गांवाबाहिर नदिकांठावर
घालविलेल्या सांजा सुंदर
विसरलास कां इतुक्या लौकर ?
कां घडा प्रीतिचा करिसि रिता ?

कुठेंहि असला तरि तुज शोधिन
पायांवरतीं डोकें ठेविन
खुशाल नंतर डोळे झाकिन
हा जीव ठेविला तुजकरितां.

७ सप्टेंबर १९२९,
अकोलें.

दर्भांकुर

(चालः— जमुनातट)

(दुष्यंत राजाकडे चळून पाहण्यासाठीं शकुंतला पायाला दर्भांकुर रुतल्याचें मीष करते.)

रुतला ग सखे पायाला— दर्भांकुर ॥ ध्रु. ॥
आडदांड हा कोण शिकारी ?
हातांत घेउनी आला— कमठातिर
ही ग कशाची मृगया याची ?
हा चाप रोखुनी बसला— माझ्यावर
तिखट धारिचे तीर तयाचे,
जणुं दुजे रुपति ह्रदयाला— दर्भांकुर
सखे अनुसुये ! थांब ना जरा,
जायचें कुठें मुलुखाला— तुज लौकर ?
नको एवढें हिणवायला,
मी मुळींच थांबायला— नच आतुर
सुटला बघ दणक्याचा वारा
अडकवी पदर झुडुपाला— वरचेवर
आणि पायही उचलुं देइना
किति खोल जाउनी रुतला— दर्भांकुर !

८ जुलै १९३१,
बडोदें.

सुनीता

(जाति:--मंजिरी)

(१)

ही अल्लड मुलगी तेरा चवदांतली
शाळेंत पुस्तकें घेउनिया चालली,
राहिलें मुखावर गोड हास्य गुंतुनी
आनंद शिगोशिग सांडे डोळ्यांतुनी;

पाखरापरी ही चंच दिसे कारण
नच गळ्यांत काळ्या पोतीचें बंघन !

(२)

बसलीस किशोरी ! अलगद झोक्यावरी
दिसतेस चवळिच्या लवचिक शेंगेपरी,
चढविलास झोका उंच उंच अंबरीं
कमरेंत वाकशी करकर वेतापरी;

देशील जेधवा झोका तव बालका
शिडशिडीत बांधा असाच दिसणार कां ?

(३)

घेउनी शुभ्र हा पेळू डाव्या करीं
ही सूत काढिते अपुल्या टकळीवरी,
नेसली खादिची भरडी साडी जरी
दिसतसे तरी पण सुरेख चित्रापरी;
मस्तवाल पोरी ! चाललीस येथुनी
त्या सुतांत माझें मनही गुंढाळुनी !

(४)

गवताचा भारा आली घेउन शिरीं
पेठेंत चालला विकावया सुंदरी,
खणखणा वाजती पायांतिल जोडवीं
मुसमुसे शरीरीं यौवनशोभा नवी;
टकमका पाहती लोक राहुनी खडे
कमरेस कोयती पाहुन जाती पुढें.

(५)

पाहिली गुदस्ता हिला फिकट पांढरी
इतुक्यांत कशी ही बदलुन गेली पुरी !
टवटवित लागली दिसूं केवड्यापरी
जणुं अडूळ लिंबू फुटलें अंगावरी;
हो खरेंच ! झाली अत्ता आठवण बरी
लागली हळद हिज गेल्या मार्गेसरीं.

(६)

घेउनी धुण्याचे खांद्यावरती पिळे
चालली घरीं ही, मुखीं घाम ओघळे,
सारखी शिरावर करतांना चुंबळ
डुमुडुमुक वाजते घागरींतलें जळ;
लगबगा अशी कां ठेंचाळत चालली ?
कां हांक पोंचली हिला पाळण्यांतली ?

(७)

डोळ्यांत या तुझ्या कमळण पाणी भरी
तनु तुझी तियेच्या नाजुक देठापरी,
हसतेस अशी कीं लाटच पाण्यावरी
लागतो स्पर्श तव ओल्या रेतीपरी;
जलदेवी दिसशी मूर्तिमंत तूं मला
कां दिसति न माझे अधर कोरडे तुला ?

(८)

काकडीसारखी काया तव कोवळी
कीं हलते हलक्या वाऱ्यानें कर्दळी ?
रुळतात रेशमी बटा कपाळावरी
लागती मृदुल हे गाल मखमलीपरी;
तारतम्य नाहीं विधिस राहिलें कसें
कां हृदयच त्यानें केलें दगडी असें !

(९)

हे अधर तुझे, छे ! हीं सागरपोवळीं
हे दात कशाचे ?— या मोत्यांच्या वळी,
श्वासांत गारवा समुद्रवारा जणूं
हे डोळे, तुज कां ' मीनाक्षी ' मी म्हणूं ?
सागरासारखिच अथांग अससी सदा
नच कळे हृदीं तव हालाहल कीं सुधा !

(१०)

हा भांग तुझा स्वर्गंगेला लाजवी
हा मंगळ — कुंकू कपाळास शोभवी,
ही चंद्रकोर कीं पडते गालीं खळी ?
चांदणें पिकविते हास्य तुझें भूतळीं;
उचलुनी चेहरा जवळ तुवां आणिला
हा स्वर्ग राहिला दोनच बोटें मला !

(११)

हे डोळे सुंदर, फुललीं कमळें निळीं
तरतरित नाक, ही पिवळी चाफेकळी,
हे दात तुझे कीं कुंदकळ्यांचे सर ?
ओठांत गदरला जास्वंदीचा भर;
फुलमाळिण दिससी मूर्तिमंत तूं मला
दे फूल मला तूं एकच हुंगायला.

(१२)

हे नयन तुझे कीं टपोर हीं भोकरें ?
हे गाल तुझे कीं सफरचंद गोजिरे ?
हनुवटी तुझी कीं आंब्याची कोयटी ?
हें पिकलें जांभुळ काय ओष्ठसंपुटीं ?
फळबाग मजपुढें, जिकडे तिकडे फळें
यांतलें कोणतें खावें मज ना कळे ?

(१३)

तव अधरीं भरली द्राक्षांची माधुरी
रसरसलें यौवन टपोर घोंसापरी,
तव शीतल आलिंगनीं, वाटतें मनीं
मांडवाखालतीं बसलों सायंतनीं;
तव रूपाची मज पाजुनिया वारुणी
उठविलें गडे तूं मला माणसांतुनी.

(१४)

खाउनी नेहमीं नागवेलिचा विडा
शिपिसी तांबडा ओठावर तूं सडा,
मेंदीची तुजला हौस तरी केवढी
करितेस नखें तूं बोटांची तांबडीं;
पण रंग असा कां उसना वेसी गडे ?
हा गालावर बघ सांठा उघडा पडे !

(१५)

ठेवुनी केस हे तेलाविण कोरडे
वांधलेस त्यांचे सुरेख चक्कर गडे,
विस्कळून थोडे होउं नये वाकडे
चेपुनी म्हणुन तूं खोविलेस आकडे;
पण हृदय तुझें कां स्नेहाविण कोरडे?
पकडतेस मासे कां लावुन आकडे?

(१६)

“ छे, मुळींच नाहीं शक्य, ” असें सांगुनी
गेलीस निघुन तूं माझ्या खोलिंतुनी,
घाईंत सांडला कांटा केसांतुनी
ठेविली जपुन ही जिन्नस मी उचलुनी;
मी चढलों नाहीं अजुन बोहल्यावरी
हा कांटा पाहुन सलतो कांटा उरीं !

(१७)

पटल्यावर ओळख आपआपुल्या मना
प्रेमाचा चढलों आपण अवघड जिना,
मी घाटावरला देशस्थ ब्राह्मण
तूं गौर कुमारी कोकणकडली पण;
डोंगरावरिल मी असे आवळा, पण—
तूं मीठ, लोणचें घालूं या आपण !

(१८)

अंगणांत अमुच्या आम्रतरू बहरला
त्यावरती मोहर गच्च दिसे गदरला,
घातला पाचुचा ढीग कुणी अंगणीं !
त्यावरी पसरला थर मोत्यांचा कुणी !
हे उघड्यावरती पडे जवाहिर किती
सजवूं कां माझी ' लंकेची पार्वती '

(१९)

अंगणांत आपण फुलझाडें लाविलीं
घालुनी तयांना पाणी जोपासिलीं,
लहडलीं फुलें हीं झाडांझाडांवरी
हा गंध वाहतो तुझिया श्वासापरी;
पारिजात शोभा देत असे अंगणा
तुजसवें वाटतो स्वर्ग मला ठेंगणा !

(२०)

' हें कपाळ दुखतें, ' असें बोलतां तिला
ती बाम घेउनी लागे चोळायला,
गुलगुलीत बोटें जशीं लागलीं फिरूं
तसतसा लागला पारच ठणका जिरूं;
पण हळूंच वदलों, उचलतां न पापण्या,
" छे, अजुन कशा या थांबती न झिणझिण्या ! "

(२१)

तापांत गुंगुनी पडलें गादीवर
 ती उदास होती बसली चिंतातुर,
लागली झोप मज, असेंच तिज वाटलें
 वाकुनी मुखावर हळुंच ओठ ठेविले;
औषधें इतर तीं देतो मी फेकुनी
 घेतलें परंतू हें गुपचिप राहुनी.

(२२)

झरझरा चालते तुझी सुई धाग्नें
 कणकणा वाजती हातांतिल कांकणें,
हा रुमाल विणुनी तयार झाल्यावर
 देईन खोवुनी खिशांत वरच्यावर;
काढलेस माझें नांव एक बाजुला
 लागतो उखाणा कां मग तें घ्यायला ?

(२३)

बाहेरुन येतां दिसलि न दारीं सखी
 पहुडली पांघरुन चादर ही मंचकीं,
उघडिलें नयन पण मुळिं न बोलतां मशीं
 चुळबूळ करुनिया फक्त बदलली कुशी;
" चल ऊठ ! दे मला चहा करुन सिंगल
 हें पुरें चहाच्या कपांतलें वादळ ! "

(२४)

धरि कवेंत रविला आवळून पश्चिमा
रजनीला बिलगूं बघतो हा चंद्रमा,
चोंचींत घालिती चोंच पहा पांखरें
वासतात शिंगें शिंगावरती गुरें;
चल आटप सखये ! जाइल अंधारुन
हातांत घालुनी हात फिरूं आपण.

(२५)

मज सिगारेटचा शौक जरा लागला
हा धूरपणा मम माहित नव्हता तिला,
ओढली एकदां घरीं, तलफ येउनी
तिज वास पोंचला चूलवरीं जाउनी;
बाहेर येउनी झणक्यानें बोलली,
" मजपेक्षां कां ती प्रीय तुम्हां जाहली ? "

(२६)

बघुं नको रोखुनी भिवयांच्या कामठ्या
कर साफ गडे त्या भाळावरल्या अठ्या,
सार तूं जराशा मागें कुरळ्या बटा
कर कमी गुलाबी गालांचा फुगवटा;
सोडुनी राग हा, बोल गडे लौकर
घालीन गळ्याची शप्पत नाहींतर.

(२७)

दिलि आज पाठवुन माहेराला सखी
चालली जिवाची तगमग ही सारखी,
घर ओकेंबाकें दिसावया लागलें
उशिवरी पेटलें डोकें मी टेकलें;
'गुड्नाइट्' दिसलीं अभ्र्यावर अक्षरें
जायची कशी ही रात्र चांगली बरें !

(२८)

जाउनी लगबगा बसलों जेवायला
घेतों न घास तों गुचकी लागे मला,
"बायको आठवण करी," बोललें कुणी
मी तसाच उठलों भात फक्त खाउनी;
मज ध्यास तिचा हा पाहिजेच सोडला
येईल वाळुनी नाहींतर प्रेमला.

(२९)

एकटाच गेलों सहल कराया दुरी
बैसलों झऱ्याच्या जवळिल खडकावरी,
तांबूस गोल हे गवती फुल पाहुनी
मज तिच्या नखाचें स्मरण जाहलें मनीं;
ती तिची अंगुली गोवुन हातामधीं
मी फिरावयाला येइन इकडे कधीं ?

(३०)

हा रुमाल सुंदर जातांना तूं दिला
  दे वरचेवर हा तुझी आठवण मला,
हें प्रतिक तुझें मी घेतो हुंगावया
  घमघमतो अजुनी यावरला पॉंपिया;
मारलीस बारिक गांठ एक बाजुला
  हो ! पत्र हवें तुज आज पाठवायला.

(३१)

पाकीट गुलाबी पोष्टमनानें दिलें
  हा सुगंध त्याचा हवेमधें दरवळे,
काढुनी गुलाबी कागद मी आंतले
  झरझरा सखीचें गोड पत्र वाचलें;
धाडलें तिनें जें मज या पत्रांतुन
  तें काढुन घेतो यास ओठ लावुन.

(३२)

टुमदार बंगली, बाग भोंवतीं खुले
  तीं परडी घेउन खुडिते सुंदर फुलें !
बाहेर जायचें, गरम सूट घातला
  ये मोटर दारापुढें, हॉर्न वाजला !
होउनी गजर मी उठलों झोंपेंतुनी
  हें स्वप्न जातसे लवकर कां संपुनी ?

(३३)

" मज नकोस देऊं ही मेथीची जुडी
ए भाजीवाली ! दे कवळी काकडी,
तुजपाशीं असतो माल चांगला, मुली !
देणार कोणत्या भावानें तोंडलीं ? "
" हे तरुणा ! जाई परत, हीं न तोंडलीं,
ही मिरची पिकुनी लाल लाल जाहली ! "

(३४)

झिरमीर बरसतो पाउस अंगावरी
मी भिजून गेलें चिंब तयानें पुरी,
गांवच्या शिवेवर एकलीच मी उभी
दिपवितें नयन हे चमकुन विजली नभीं;
भेटल्यावरी तूं होइल भीती कमी
वाळतील कपडे याची वाटे हमी.

(३५)

हीं पिकलीं पानें वेढुन केला विडा
ववघवेल अपुल्या मुखीं जर्द तांबडा;
घातली यांत मी सोलुनिया वेलची
छे, मुखांत घ्यावा, हातांत न द्यायची;
मजसाठिं न पण मी करायची वेगळा
चाल ना गडे मज थोडासा यांतला ?

आर. के. शिंदे, पुणें.

मीठभाकरी

घास २ रा

शिशुगीतें राष्ट्रगीतें

वगैरे.

मुलें आणि फुलें

(भूपाळी)

[सुप्रसिद्ध गुर्जर कवि श्री. रा. रा. ललितजी यांच्या ' बालके अने फूल ' या कवितेचा अनुवाद.]

इवलीं इवलीं फुलें, आणखी इवलीं इवलीं मुलें
यांतिल कोणा पाहुन सांगा मन हें माझें झुले !

इवलीं बाळें जणुं आशेच्या किरणांचे कवडसे
इवलीं पुष्पें, मधुर रसाचे झरे वाहती जसे

इवलीं बाळें खुदखुद हसती हृदय करुन मोकळे
इवलीं इवलीं फुलें फुलविती सौंदर्याचे मळे

इवलीं इवलीं मुलें, वसंतें रंग जणूं टाकला
इवलीं पुष्पें, जणुं चंद्राच्या सुंदर सोळा कला

इवलीं इवलीं मुलें, आणखी इवलीं इवलीं फुलें
काय करावें तुमच्यासाठीं, हेंच मला ना कळे !

१२ डिसेंबर १९३५,
कोल्हापूर.

स्वर्ग

(भूपाळी)

(स्वर्गाच्या सुखमय जीवनाविषयीं एखाद्या बालकाला हेच विचार नाहींत कां सुचणार ?)

असतिल तेथें जिकडे तिकडे विखरुन पडलीं फुलें
    असतिल पक्षी झाडावरती गोड गात बैसले
असेल तेथें वहात सुंदर दुधासारखी नदी
    असतिल डोलत निळीं जांभळीं कमळें पाण्यामधीं
घरें तेथलीं सुरेख असतिल चमकत सोन्यापरी
    आंत लाविल्या असतिल रंगीबेरंगी तसबिरी
झगमग झगमग करीत असतिल तिथले सुंदर दिवे
    विझतहि नसतिल ते वाऱ्यानें, जणुं दुसरे काजवे
रोजच जत्रा भरत असावी तिथें नदीच्या तटीं
    असतिल खाऊ देत, घेउनी पैसे दाटूमुटी
पंख लावुनी हिंडत वरतीं असतिल तिथलीं मुलें
    असतिल चालत ढगावरुनही टाकित हळु पावलें
असतिल भारी रंगित कपडे बाळांचे तेथल्या
    शिवले असतिल शेवंतीच्या गुंफुनिया पाकळ्या
खूप दागिने असतिल त्यांनीं अंगावर घातले
    पुन्हां काढुनी नसतिल कधिंही पेटिमधें ठेविले
मुळींच नसतिल त्यांच्या नशिबीं अभ्यासाचीं बुकें
    मनास माने तितुके भटकत असतिल ते सारखे
नसतिल त्यांना ठोक द्यावया तिथें खाष्ट मास्तर
    स्वर्ग असा मज बघावयाला मिळेल का लौकर !

२२ ऑगस्ट १९३१, पुणतांबें.

घराकडे

(दिंडी)

पहा गेले वाजून तीन टोले
चला शाळेचे तास पुरे झाले
मुलें गर्दीनें जायला निघालीं
आणि तारांबळ मास्तरची झाली

बसुन खालीं आंबून अंग गेलें
लिहुन पुस्त्या हे हात घाण झाले
म्हणुन परवाचा तोंड दुखुन गेले
छड्या खाउन हुळहुळे हात झाले

वेळ नाहीं मज कुठें थांबण्याला
नको उशिरानें घरीं जावयाला
खास ताई असणार उभी दारीं
खेळण्याला उत्सूक मशीं भारी

आणि आई पाहील फार वाट
घरीं गेल्यावर थोपटील पाठ
मला देइल मग खिसा भरुन खाऊ
चला जलदीनें घराकडे जाऊं !

२५ ऑगस्ट १९३१,
पुणतांबें.

घरीं

(चालः-- तुझ्या बालमुकुंदें)

जाईन कधीं मी आतां माझ्या घरीं ?
स्वर्ग लाभला, तरि नको मला, घराचि न त्याला सरी

या शाळेसाठीं अंतरलों मी घरा
सोडला घराचा मी माझ्या उंबरा
कंटाळुन गेलों या शहराला पुरा
हा जीव जाहला येथ टांगल्यापरी

तें लहान खेडें दूर येथुनी अती
तो सुंदर ओढा खळखळतो भोंवतीं
बाजूस लव्हाळीं वाऱ्यानें डोलतीं
जावयास तेथें मिळेल केव्हां तरी ?

त्या खेड्यामधलें तें माझें झोंपडें
तुळशीचें वृंदावन तें दारापुढें
तीं परसामधलीं सुंदर झाडेंझुडें
लटकलीं कारलीं कितीक वेलांवरी

आईच्या मांडीवर डोकें टेकुन
गोडशी झोंप मी कधीं घेत जाइन ?
या इकडिल गोष्टी केव्हां तिज सांगिन ?
कधिं बाबासंगें करीन मी न्याहरी ?

मीठभाकरी

ताइच्यासवें कधिं मिळेल खेळायला ?
चिडवीन कधीं मी खोड्या करुनी तिला ?
घेउनी कडेवर लहानग्या भाउला
कधिं घेइन त्याचे मुके खडीसाखरी ?

मी भटक्या मारिन केव्हां रानांतुनी ?
कधिं पाडिन चिंचा झाडावर जाउनी ?
डुंबेन केधवा ओढयावर चोरुनी ?
सुट्टिची पाहतों वाट पांखरापरी !

२७ ऑगस्ट १९२९,
अकोलें.

दृष्ट

(चालः– धर्मलोप झाला देवा)

दृष्ट लागुनी सुकलें ग बाइ लेकरूं
आतां काय मी करूं ?

बाळ आज खेळत नाहीं
दूड दूड धांवत नाहीं
लागला ग माझा बाई–जीव बावरूं

अंग भारि तापुन गेलें
झाकलेत चिमणे डोळे
चोंच वासुनी ग पडलें–दीन पांखरूं

गोजिरा ग माझा तान्हा
घास कांहिं तो घेईना
दाटला कसा हा पान्हा–सांग आवरूं !

मीठभाकरी

तान्हुल्या तुझे हे ओठ
पारिजातकाचे देठ
नाचती कपाळीं थेट—केस भुरुभुरू

गालबोट गालीं काळें
वाजतात पायीं वाळे
सोनुल्या ! कधीं तव चाळे—व्हायचे सुरू ?

जीव गुंतला तुजपाशीं
सांग कां असा रुसलासी ?
पाडसा ! जरा माझ्याशीं—बोल चुरुचुरू

दृष्ट तुझी काढायाला
लागते अतां मी बाळा
जीव जणूं वारा प्याला—काय तरि करूं ?

१६ जुलै १९२९,
अकोलें.

मं मं

(चाल:— कृष्णा मजकडे पाहुं नको)

बाळा ! झाली वेळ भुकेची घेई तूं मं मं करून
सार्‍या दिनभर
हुदडसी घरभर
भूक न तरि कां अजून ?
तुजसाठीं केला
दुधभात काला
टाकितें साखर वरून
कडेवर घेतें
तुज भरवीतें
जाऊं नको रे पळून
छांदिष्ट बाळा !
नेईल तुजला
बागूलबोवा धरून
हा जीव बाई
जिकिरीस येई
खोडया तुझ्या निस्तरून
घास मुळींही
कां घेत नाहीं ?
हलसी न जागेवरून
आलें हं समजुन !
येतांच 'तिकडुन'
जेवायचें ना मिळून ?

१२ जुलै १९३१, बडोदें.

सुखाचें ओझें

(चाल:— तुझ्यावीण हिंपुटी)

नको सुधेचा गडू
जिवाला सुख हें लागे कडू

नको गर्द सावली शिरावर
नको कशाची छायापांखर
खुशाल सूर्याला अंगावर
विस्तव दे पांखडू

नको हवेली संगमरवरी
नको तिच्यांतिल वैभव जहरी
गरिबाच्या या झोपडीवरी
जीव लागला जडूं

येत गळचुटी गोडा पाहुन
उतरतें न हें पेय घशांतुन
मीठ भाकरीवांचुन जेवण
माझें लागे अडूं

मीठभाकरी

राहिन मी खादी पेहरुनी
बरें न वाटे वस्त्राभरणीं
तलम रेशमी कपड्यावरुनी
मन हे लागे उडूं

गाद्यागिरद्या मच्छरदाणी
करिती झोपेची धुळधाणी
निजेन अपुला मी अनवाणी
चल, तरटावर पडूं !

हसुन हसुन हे गाल तडसले
सुस्कारे केव्हां न सोडिले
कधीं न हे डोळे डबडबले
हवें यायला रडूं

ऊन हवें दुःखांचें खडतर
शरीर सारें डवडवलें जर
तरच सुखाच्या झुळुका तिळभर
लागतील आवडूं.

७ सप्टेंबर १९३१,
पुणतांबें.

पोट

(दिंडी)

जीव पोटांतुन आइच्या निघाला
भूक सोडी भंडावुनी तयाला
ट्यहां करुनी आईस दूध मागे
हरेकाच्या पाठीस पोट लागे;

हिंदभूचीं लेंकरें तीस कोटी
पोट कितिकांचे जातसे खपाटी
जरी थोड्यांना मिळे तूपरोटी
किती फिरती हे घेउनी नरोटी;

बाळ जाई सोडून माउलीला
जाय नवरा टाकून बायकोला
दूर जाती हे नोकरी कराया
आग पोटाची तोडितसे माया;

न्यायनीतीचा उडवुनी चुराडा
पोट लावी घालायला दरोडा
येथ चुकलें अगदींच प्रभूजीचें
पोट नव्हतें निर्माण करायाचें;

पहा गरिबाच्या हाल नी अपेष्टा
कष्ट करण्याची करी पराकाष्टा
सटीसायासीं लाभतो तयाला
भाकरीचा पाण्यांत चुरुन काला;

मीठभाकरी

गुरें चरती गवतावरी निवांत
पाखरांनाही कशाची न भ्रांत
नसे खाण्याची कुणालाहि तंगी
पहा मिळवी पोटास किडामुंगी;

फक्त गरिबाला नसे खावयाला
जरी खस्ता खाउनी त्रस्त झाला
जरी घामाच्या सांडतात धारा
तरी पोटाचा होय कोंडमारा;

गरीबांचें शिंपुनी लाल रक्त
तक्त राजाचें दिसे शोभिवंत
मजूरांच्यावर करोनी मुजोरी
धनिक भरतो हा आपुली तिजोरी;

कुणी श्रीमंती दिली राक्षसांना
दिले कोणी भलतेच हक्क यांना
व्यर्थ पैशांची होत असे माती
नका ठेऊं कोलीत भुताहातीं;

हवा सगळ्यांना रीतशीर वाटा
गोरगरिबांच्या मिळू देत पोटा
प्रभो ! याचा कर योग्य तो निवाडा
असे सगळा हा तुझा पोरवाडा.

२३ जुलै १९३१,
मुंबई.

आशा

(गझल:— वाढु दे कारागृहाच्या)

झोप आतां, झाक डोळे, वेळ झाली तान्हुल्या !
मीट आतां पाकळ्या

खेळुनी केलास दंगा तूं दुपारीं सारखा
भागला नाहीं

रांगण्याला ही पुरेना चंद्रमौळी झोपडी
अंथराया गोधडी

देउं मी झोका किती ? कां पाहसी तूं हांसुनी
फाटक्या झोळींतुनी ?

खाउनी खस्ता तुझा हा कष्टुनी आला पिता
चाललें झोपीं अतां

व्हायचे त्यांना सकाळीं कारखान्याला रुजू
दे गडे थोडे निजूं !

कष्ट घेती ते म्हणोनी आपणां लाभे बरी
मीठ आणी भाकरी

हात कामाला तयांच्या लाव, बोजा घे शिरीं
होइ मोठा नौकरी !

१६ मार्च १९३८,
पुणें.

मराठा

(मंदारमाला)

पोटास ज्याच्या मिळे एक वेळा सुकी कोरडी खायला भाकरी
केली इमानास जागून ज्यानें मराठी स्वराज्यामधें चाकरी
ज्याला रहायास साधीसुधी ती, असे खिंडखोऱ्यामधें झोंपडी
हातावरी घेउनी मस्तकाला रणीं झुंजला तो मराठा गडी !

आतां कुठें पूर्विचा तो मराठा, जयानें स्वराज्यास संरक्षिलें ?
आतां कुठें तो, जयानें स्वतांचें असे रक्त युद्धांमधें सांडलें ?
कांडी फिरे यक्षिणीची कशी ही, यशोदेवता जाय देशोधडी
दास्यामधें गुंतला देश आतां, दडाला कुठें तो मराठा गडी ?

शेतामधें औत जुंपून आतां करी तो मराठा गडी शेतकी
झाली जरी पायबंदी तयाची, अशी सेवितो मायभू सारखी
स्वातंत्र्य जिंकून आणावयाला तयावांचुनी शक्त नाहीं कुणी
आतां असे लाभली योग्य संधी, पुढें येतसे अंग तो झाडुनी;

लागे दिसूं चेतलेला निखारा, निघूं लागली राख एकीकडे
ज्वालामुखी लागला पेट घ्याया, धडाडून बाहेर लाव्हा पडे;
लागे सरूं घोर अंधार आतां, फुटूं लागलें तेज पूर्वेतुनी
स्वातंत्र्य नांदेल देशांत माझ्या, मराठाच आणील तें जिंकुनी !

३ ऑगस्ट १९२९,
अकोलें.

पन्हाळगड

(भिह्नीण-गज्झल)

[सुप्रसिद्ध गुर्जर कवि श्री. रा. रा. ललितजी यांच्या ' पन्हालाने किल्ले ' या कवितेचा अनुवाद.]

हा उंच पुढें पाहुनिया दुर्ग पन्हाळा
डोळ्यांत चढे रक्त, उरीं येत उमाळा !
नाहीं तलखी यास मुळीं घाम फुटेना
चेवून जरी दे चटके तीव्र उन्हाळा
धों धों पडते कोसळुनी पाउसपाणी
याला न तमा, साफ निधे फक्त धुराळा !
हा शांत उभा राहतसे ताठर किल्ला
दे पालटुनी कूस जरी भेट हिवाळा
दक्षीण करी सह्यगिरी काबिज सारी
देतोच जणूं चुंबन हा उंच अभाळा
कोल्हापुरला राज्य करी वंश शिवाचा
झेंडा भगवा दूर दिसे, दे पडताळा !
ही गर्जतसे देवनदी पंचगंगा
हें दृश्य असें पाहतसे रोज पन्हाळा
पूर्वी लढले येथ किती शूर मराठे
होतांच तशी याद, उठे शीर कपाळा
तें शौर्य उरीं चेतविती येथिल धोंडे
' व्हा मुक्त पुन्हां ', मंत्र असा देइ पन्हाळा !

२७ जानेवारी १९३८, पुणें.

ठोक चल दंड !

(चालः--हे हिंद राष्ट्र झेंड्या !)

होसि कां असा षंढ ?—ठोक चल दंड !

वेढा घालुन बसला वैरी
वाजुं लागल्या या रणभेरी
बळी गिळाया अपुल्या उदरीं—पेटे रणकुंड

रणचंडी कोपली भयंकर
झाली युद्धाची घनचक्कर
ऊन फेकतो हा डोक्यावर—चेवुन मार्तंड

वाघापरि चवताळुन गुरगुर
घाल उडी संग्रामीं सत्वर
काप शत्रुच्या मुंड्या चरचर—तोड खंड खंड !

झाड कट्यारीवरचा गंज
दे वैऱ्याला खडतर झुंज
पाड झणीं प्रेतांचे गंज—बांधी उतरंड

कडकड त्यांच्या नरड्या फोडुन
घटघट रक्ताचें कर प्राशन
तव बाहूंची टाकी शमवुन—सुटलेली कंड

मीठभाकरी

चल हो पुढतीं बांधुन कंबर
कर बर्चीची फेक बराबर
बाणांचा कर मारा खडतर—खेचुन कोदंड

गिरगिर फिरवुन गोफणगुंडा
फेक सारखा अरिवर धोंडा
तव देशाचा भगवा झेंडा—मिरवी नवखंड !

समरीं जर मृत्यूची माला
पडली तर जाशिल स्वर्गाला
लोटेल तिथें तुज बघण्याला—देवांची झुंड

येशिल जर तूं विजय घेउनी
ओवाळिल तव धनिण हांसुनी
प्रेमाचा मग तिच्यापासुनी—वसूल कर दंड !

२३ जुलै १९२९,
अकोलें.

ऊठ !

(चालः—तुझ्यावीण हिंपुटी)

ऊठ ऊठ रे गड्या !
करीं तूं भरल्या कां बांगड्या ?

युद्ध आजचें संपुन गेलें
समरांगण हें उवडें पडलें
विजयी झाले वैरी अपुले
डरकाळ्या फोडीत मारिती उन्मादानें उड्या

फौज आपुली उधळुन गेली
सगळी दाणादाण उडाली
चिमूटभर सेना न राहिली
कितीक गेले तरणेताठे जीव सोडुनी कुड्या

प्रेतें पडलीं जिकडे तिकडे
घिरट्या घेतीं वरुन गिधाडें
कोल्हे कुत्रे चघळिति हाडें
रक्ताच्या चिखलांत पहा हे किडे मारिती बुड्या

मीठभाकरी

निशाण पडलें वैऱ्याहातीं
सर्वस्वाची झाली माती
सापडेल तें उचलुन घेती
घेऊन जाती सोनें मोतीं गच्च भरुन पोतड्या

पहा जरा वर झापड झाडुन
शिथीलता ही देई सोडुन
वास काढ नरड्यांतुन ओढुन
नको डगमगूं जरी उडाल्या शरिराच्या चिंधड्या

नकाशांतला भारत अपुला
दिसे त्यावरी लाल अवकळा
करुं या त्याला आपण पिवळा
उभवूं नंतर घरोघरीं मग आनंदानें गुढ्या !

२१ मे १९३१,
अहमदनगर.

निर्धार

(चाल:— तुझ्याबीण हिंपुडी)

देऊं नका डागण्या !
निघालों वैऱ्याशीं झुंजण्या

घेतलेत मज बोल बोलुनी
सरळ आणिलें घाव घालुनी
अतां बरिक आंतल्या आंतुनी
मन लागे टोचण्या

खावें प्यावें खुशाल दिनभर
असाच गेला काळ आजवर
कुशीवरुन या दुजा कुशीवर
चाळवल्या पापण्या

हवालदिल देशाला पाहुन
गेलें अंतर हें कांढावुन
जीव इरेला गेला पेटुन
समरांगण गांठण्या

मीठभाकरी

घालमेल झाली जीवाची
पर्वा नच आतां देहाची
मिजास नच खाण्या न पिण्याची
मिळोत खाया कण्या

पाउस वारा करो धुमाळी
निवाऱ्यास वाघाची जाळी
अंथरायला मिळोत खालीं
निवडुंगाच्या फण्या

संगीनीवर नाच कराया
विस्तवामधें हात धराया
असे तयारी खुपसुन घ्याया
अंगामधिं टांचण्या

असली नसली शक्ती वेंचुन
स्वातंत्र्याचें देउळ गांठिन
नेवोत मला तेथें बांधुन
दंडाला काढण्या.

२६ ऑगस्ट १९३१,
पुणतांबें.

आईचें दूध

(मोहिनी)

बेफिकीर रोखा अमुच्या छातिवरी भाले !
दूध आमुच्या आईचें मनगटांत खेळे !

जरी धूळ खाती अमुचें किरिट वैभवाचे
जरी पार लुटुनी नेले ढीग कांचनाचे
तरी तेज अमुचे लवही नष्ट नाहिं झालें

जरी मान मोडुन गेली जाड जोखडांनीं
जरी पाय अमुचे झाले बद्ध लंगरांनीं
तरी आडवा येइल जो, हाणुं तया टोले !

सत्व मायभूचें अमुच्या अढळ राखण्याला
चंग बांधुनी हे बसलों प्राण द्यावयाला
जागता पहारा करितो फाडुनिया डोळे

मीठभाकरी

शीर घेउनी तळहातीं चालतों रणाला
अहर्नीश झुंजुन आणूं जिंकुनी यशाला
रक्त मराठ्यांचें अंगीं आमुच्या सळाळे

किती वीर अमुच्यामधले ठाणबंद झाले
किती जायबंदी झाले, किती कामिं आले
अघाडीस आलों तरिही दाबुनी उमाळे

जिनें वैभवानें अपुल्या दिपविलें जगाला
त्याच मायभूला अमुच्या लाविले भिकेला
सूड घ्यावयाला याचा रक्त हें उफाळे

जिच्या पदाखालीं होतीं रत्न, हिरे, मोतीं
हाय ! तिच्या हातीं आतां दिसे धूळमाती
त्वेष खाउनी मन अमुचे कळंजून गेलें

दगड पिळुन पाणी काढूं, असा जोम अंगीं
वाघिणीस वेसण घालूं खवळल्या प्रसंगीं
डगमगूं न, जरि तोफेचे कोसळले गोळे !

१ सप्टेंबर १९२९,
अकोलें.

बंदिवान

(गज्जल-मदालसा)

उत्तुंग डोंगर वाकडे ओलांडुनी जावें पुढें
जेथें कडे चोहींकडे, रस्ता अडे, कोडें पडे !
एकीकडे झाडेंझुडें, दरडींत भालू ओरडे
फोडी पशू डर्कावण्या, ऐकून ते छाती उडे !

किंवा मला विकाळशा दरियामधें ढकला कुणी
ठेंचाळती लाटा जिथें खडकास कर्कश गर्जुनी
घोंघावुनी फेकीतसे वारा ढगांचे झुंबके
वासूनिया जबडे खडे नक्र कृतांतासारखें !

किंवा मला अवसेचिया रात्रीं नभीं द्या झोंकुन
तेथेंच मी काळ्या ढगा पकडून लोंबत राहिन
या बाजुला बिजली सुटे, त्या बाजुला उल्का फुटे
तारा तुटे, पेटे नभीं, झळ लागुनी कांटा उठे !

दैना मला ही पत्करे, वेड्या परतूं या नको
वैतागलों या जीवना, दारूण ही बंदी नको !

२७ आक्टोबर १९२७,
नेवासें.

काळ्या पाण्यावर

बांधलेला दंडास दोरखंड
आणि बेड्या पायांत या अखंड
बोट झाली ती सज्ज निघायाला
दूत काळाचे खेचिती अम्हांला,

आइ ! करतांना जरा तुझी सेवा
मुळीं कष्टांचा ठेविला न केवा
परी त्यांना तें गमे घोर पाप
दिली ठोठावुन मला जन्मठेप;

बुरें नाहीं चिंतिलें कुणाचेंही
नाहिं केला अपहार धनाचाही
विजेत्यांशीं तंडलों तुझ्यासाठीं
म्हणुन आले हे भोग या ललाटीं;

नाहिं शिक्षेची खंत मला कांहीं
प्राण माझा वाहिला तुझ्या पायीं
परी आतां जायचें दूर दूर
म्हणुन लागे हा उलायास ऊर;

आप्तइष्टांपासून दूर झालों
मुलांबाळांना अंतराय झालों
तिचा शेवटचा घेतला निरोप
अतां घेतो भरवून तुझें रूप !

मीठभाकरी

तुझ्या ताटांतिल खाउनिया घास
तुझ्या पाण्यानें भागविली प्यास
तुझ्या मांडीवर झोंपलों सुखानें
थोर केलं मज तूंच निगोतीनें;

पुन्हां नाहीं दिसणार मला आई
राख माझी पडणार इथें नाहीं
डोंब आगीचा उसळला उरांत
आणि शिणका मारिती मस्तकांत;

जरी घोंगावे भोंवतीं निराशा
तुझा आठव होईल मज हमेषा
पीळ पडतो सारखा आंतड्याला
नको विसरूं माउली लेकराला !

तुला डोळेभर बघुन घ्यावयासी
जीव माझा हा जाहला अधाशी
परी पाणी ये टचाचून डोळां
आंचवीतें मज तुझ्या दर्शनाला;

देइ आशिर्वाद तूं लेकराला
तुझी माती लावितो कपाळाला.

४ जुलै १९३१,
बडोदें.

पारधी

(चालः— ' जरि नाहिं कमल तें करीं ' थोडा फरक करून)

तिरकमठा सरसावुनी
सावजा बसे हेरुनी
नजरेंत धार भरलेली ही बहिरससाण्याहुनी
खळखळा वाहते नदी
मृग उतरे पाण्यामधीं
टप्प्यांत गवसण्यासाठीं थांबला जरा पारधी
साधुनी किरण त्यावरी
ताणुनिया कंकर धरी
टपतसे झडप घालाया हा बिबल्या चित्त्यापरी
काळानें धरिला दबा
बघुन ते राहिला उभा
जंगलांत परके येती कां असा फासण्या बिबा ?
शर येइल सोंसावुनी
जाईल ऊर विंधुनी
थरकांप जाहला त्याचा, छातींत धस्स होउनी
पळवाट न उरली कुठें
बळ एकवटोनी उठे
फनगडे तिखट शिंगांचे रोखुनी तयावर तुटे
उलटलीं पहा पारडीं
पळ व्याधा ! कर तातडी
निघतील नाहिंतर सारीं बाहेर तुझी आंतडी !

७ ऑगस्ट १९३१, पुणतांबें.

पहाट

(सुनीत)

झाली रंगुन तांबडी उगवती, तारा फिक्या जाहल्या
  झाले डोंगर पांढरे उजळुनी, साऱ्या दिशा फांकल्या,
आनंदें किलबील गोड करती रानांतलीं पांखरें
  वाऱ्याच्या झुळुका हळू विलगती, अंगा सुटे कांपरें !

मोत्यांचे सर ओघळून पडती, ओलावली हिर्वळ
  गेला मोहरुनी पुरा फुलवरा, झाला सुरू दर्वळ,
जातें चालतसें कुठें घरघरा, आवाज ये मंजुळ
  निंबोणीवरती बसून करिते त्या साथ ही कोयळ;

ह्या ह्या हाकित बैल शेतकरि हा शेतावरी चालला
  पोटासाठिं मजूर घाम अपुला गाळावया लागला,
मेंढ्या घेउन चालला हळुहळू रानामधें शेळक्या
  खांदां घेउनिया कुऱ्हाड अपुली, हा जाय मोळीविक्या;

आतां सोनसकाळ होइल, रवी फेकील मोतीं, हिरे
  माझा देश कधीं पहाट असली पाहील तेव्हां खरें !

१० ऑगस्ट १९२९,
  अकोलें.

रात्र

(वृत्तः— पंचचामर)

पश्चिमेंतुनी रवीस लोटुनी रसातळीं
राज्य लागली करावयास रात्र काजळी
या नभांगणामधें असंख्य पेटल्या चुडी
किंतु अंधकार हा तरीहि मारिना दडी;

धावतात मेघ चंद्रकोर ही गिळावया
पार पेंगली हवा, हळूच देत जांभया
किर्र किर्र कीटकें दुरून काढिती गळे
ही भयाण साद घालतात घूकवाघळें;

चोरटे फिरावयास लागले इतस्तता
लागल्या भरावयास पोट वारयोषिता
लागलीं करावया भुतें स्मशानराखणी
प्रेत लागली असेल खावयास डाकिणी;

येत मागुनी परी दयाळ देवता* कुणी
गोड मारिते मिठी हळूच नेत्र झाकुनी.

२५ सप्टेंबर १९३१
पुणतांबें.

---

* निद्रा.

उन्हाळा

(भिल्लीण– गज्जल)

‘आलोंच पहा,’ ग्रीष्म अशी दे ललकारी
ओकीत सुटे आग नभीं सूर्य दुपारीं,
या ऊन झळाया करिती तप्त शरीरा
आतां कुठला शीतलसा विंझणवारा ?
कासाविस हो जीव अती सूर्यकरांनीं
घामेजुन अंगांग निथे चिंब भिजोनी
देई फिरतांना चटके ऊन फुफाटा
अंगांत भरे पूर्णपणें शीण गळाठा
एकेक तरू लागतसे पार झडाया
कोठून मिळावी हिरवी पांखरछाया !
खाऊन उन्हाळा सुकली ही वनराई
दृष्टीस पडेना हिरवेंचार कुठेंही
या शुष्क तृणानें भरल्या पाउलवाटा
रानांत दिसे जीर्ण उभा लाकुडफाटा
काळीं डिखळें, आणिक हे कुंपणकांटे
यावांचुन शेतांत दुजें कांहिं न भेटे
बारीक ढगाळीं दिसती सुन्न अभाळीं
रोडावुन ओढे, उघडीं होत लव्हाळीं
झाडांवर पक्षी दिसती केविलवाणी
आणीक पिकांचीं सरलीं साखरगाणीं;
ओहोट कधीं येइल हा तीव्र उन्हाळा ?
देईल कधीं पाणकळा सूख जिवाला ?

२० एप्रिल १९३१, अहमदनगर.

*बकुळीचीं फुलें

(सुनीत)

छाया गर्द सुरेख, गार हिरवी शोभे तुझी पालवी
सों सों गर्जत वाहुनी गदगदा वारा तुला हालवी,
भोंतीं कुंपण दाट, त्यावरुनही विस्तारल्या डाहळ्या
झाला भूमिवरी, किती खच तरी, पानें, फुलें, पाकळ्या !

पुष्पांचे झुबके किती लहडले प्रत्येक खांदीवरी
त्यांचा गंध चहूंकडे दरवळे, वर्णूं किती माधुरी ?
छोटे, गोंडस, पांढरें सुम तुझें, हुंगूं किती मी तया
छोट्या सुंदर पाकळ्या कितितरी, येती न मोजावया;

उद्यानांत अनंत वृक्ष फुलले, त्यांचीं सुगंधी फुलें
घेतो जों न करांत, तोंच सुकती, पस्तावतो त्यामुळें,
पुष्पें वेंचुनिया तुझी जर तयां मी ठेविलें गुंफुनी
त्यांचा गंध अनंत काळ टिकतो, जाती न कोमेजुनी;

पुष्पांच्या तव ओंजळी तरुवरा ! डोक्यावरी ठेवितो
यावज्जीव असो शिरावर तुझी छाया, असें इच्छितो.

२८ जुलै १९२९,
अकोलें.

---

*गु. रा. रा. केशवराव टेंभुर्णीकर यांना उद्देशून. त्यांचा 'बकुळीचीं फुलें' या नांवाचा कवितासंग्रह सुप्रसिद्धच आहे.

शारदेस—

(कोकिळा)

घे पदरीं हा रंक—शारदे ! घे हा पदरीं रंक
अखिल जगाची तूंच माउली
लोळण घेतों तुझ्या पाउलीं
तुजवीण झाली तगमग, अजुनी फुटले नाहिंत पंख
फिरे करी भवतीं हें जंगल
हिंस्र पशूंची एकच दंगल
फणी उभारुन फणफण करितो नाग मारण्या डंख
वणवा भडके राहुन राहुन
गेलें सारें काळिज करपुन
सभोंवार माजला भयंकर परिस्थितीचा पंक
मनोवांछितें खचून गेलीं
आयुष्याची परवड झाली
तनसडिलाही महाग झालों, पुरा पुरा मी खंक
दुर्दैवानें डाव जिंकला
ठेंचाळुन पडतो हरघडिला
कुठवर खाऊं धूळ कोरडी, कुठवर झेलूं थुंक ?
हांक मारितो टाहो फोडुन
घेई पदराखालीं झाकुन
होरपळा जाहला, हवी मज तव मायेची फुंक
माझ्या एकलकोंड्या जीवा
तुझ्यावीण नच दुजा विसावा
झापड आली, क्षणभर पडतो, पुढें करी तव अंक !

८ ऑगस्ट १९२९, अकोलें.

शिदोरी

(चालः— उघडि नयन रम्य उषा)

घे पडशिंत वाटसरा ! बांधुनी शिदोरी
देख मीठं भाकरिची चाखुनी ख़ुमारी

खाउनिया गोड वास
बसतसे मिठी घशास
चव ही वाटेल खास — आज तुला न्यारी

बघ हें माझें शिवार
नांगरलें छानदार
घाम गाळुनी चिकार — पिकविली जवारी

मीठभाकरी

कष्टाच्या जात्यांतुन
पीठ काढलें भरडुन
हृदयांतिल धग लागुन – हो खरपुस भारी

जग अळणी प्रेमाविण
प्रेमाचें प्रतिक म्हणुन
मीठ दिलें मी बांधुन – बघ लज्जत खारी

भाकरींत माझ्या गुण
द्रौपदिच्या थाळीहुन
देतो मी जरि 'बांधुन' – तरि न संपणारी

अंत ना असा प्रवास
घेतला करावयास
भूक लागतां जिवास – सोड ही शिदोरी

तापल्यावरी दुपार
बैस सावलींत गार
घेइ घास दोन चार – येउं दे हुषारी !

२३ मार्च १९३८,
पुणें.